

Den Danske
Atlas
Eller
Konge-Riget
Dannemark,
Med dets
Naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, Væxter, Dyr og
Andre Affødninger, dets gamle Tildragelser og nærværende Omstændigheder
I alle Provintzer, Stæder, Kirker, Slotte og Herre-Gaarde.
Forestillet ved en
Lands-Beskrivelse,
Saa og oplyst
Med dertil forfærdigede Land-Kort over enhver Provintz
Samt ziret
Med Stædernes Prosåecter, Grund-Ridser, og andre merkværdige Kobber-Stykker.
Efter Høi-Kongelig allernaadigst Befaling
Ved afgangne Dr. Erich Pontoppidan
Med fortsat af
Hans De Hofman.
Deres Kongel. Majestets Stats-Raad og Præsident udi Fridericia.

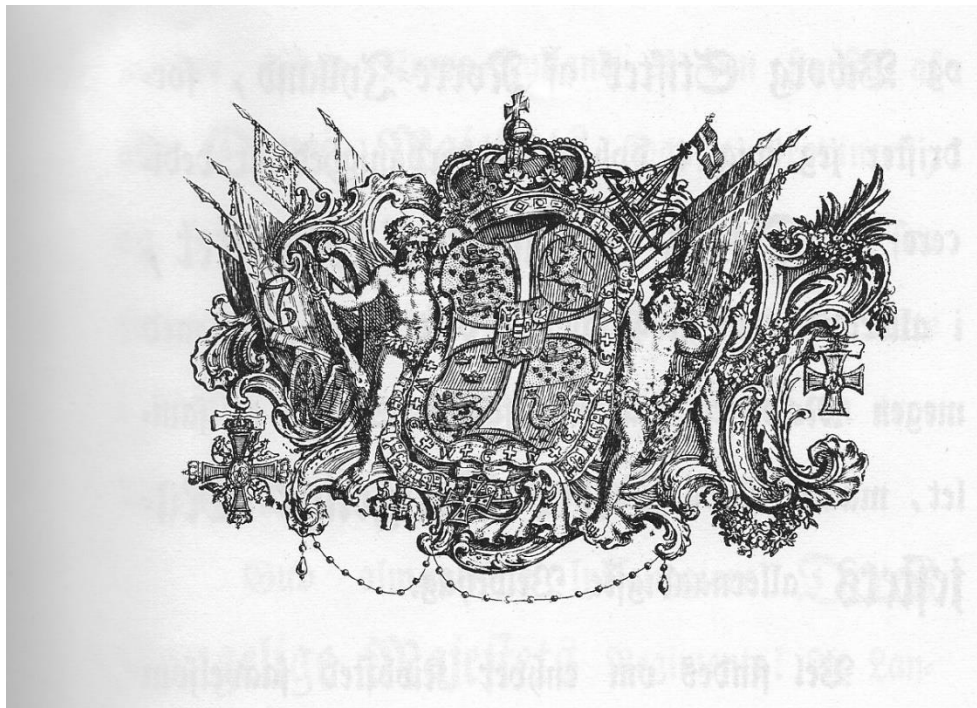
Ved Kongel Allernaadigst Privilegio for A. H. GODICHE og hans Arvinger

TOMUS IV.

Kiøbenhavn, 1768

Trykt og bekostet af Kongl. Universitets Bogtrykker Andreas Hartvig Godiche
Boende nest ved vor Frue Latinske Skole.

Den Stormægtigste
Og
Allernaadigste
Arve-Eenevolds-Konge og Herre
Konge
Christian
den
Syvende
Til Dannemark og Norge, de Venders og Gothers
Hertug
Udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken
Greve
Udi Oldeborg og Delmenhorst ec. ec.

Stormægtigste Konge,
Allernaadigste Arve-Herre,

Den Fierde Tome af ATLAS DANIÆ, indeholdende en Beskrivelse over Aarhus og Viborg Stifter af Nørre-Jylland, fordrifter jeg mig i dybeste Underdanighed at dedicere til Deres Kongelige Majestet, i allerunderdanigst Haab, at dette Verk, som med megen Møie fra saa mangfoldige Steder er samlet, maatte finde Deres Kongelige Majestets allernaadigste Velbehag.

Vel findes om enhver Kiøbsted saavel som om Sognerne paa Landet og Herregaardene i disse tvende Stifter temmelig nøie og omstændighed Beskrivning, men, da Grunden og Stedernes Lægde ere af ulige Beskaffenhed, saa har og ethvert Sted sine Fordele og sine Mangler. Ikke desto mindre, siden Nørre-Jylland er den største af alle Deres Majestets Danske Provincer, og saare lidet derom tilforn er publiceret, saa forhaaber jeg i dybeste Underdanighed, at dette i Naade vorder optaget, som er hvad en troe Tiener og Undersaat kan ønske sig.

Gud almægtigste lyksaliggjøre Deres Kongelige Majestets Regimenter! At Landet under saa mild og naadig en Regiering maa blomstre og tiltage: At Deres Kongelige Majestets Fuldkommenhed maa overgaae alt, hvad der kan optænkes til saa naadig en Konges Berømmelse: At Deres Kongelige Majestets glørværdigste Afkom maa florere saa længe Verden staar; Hvilket allerunderdanigst ønske den, som i dybeste Underdanighed lever

Stormægtigste Konge,
Allernaadigste Arve-Herre,
Deres Kongelige Majestets.

Skrevet i Fridericia paa
Hans Kongelige Majestets
Allerhøieste Fødsels-Dag.
Den 29. Januarii 1768

Allerunderdanigste tro-pligtskyldige
Tiener og Undersat
HANS DE HOFMAN.

Gunstige Læsere!

Endskiønt jeg fra de unge Aar har haft større Lyst til at læse andres Skrifter, end noget selv at udarbeide og lade publicere; Saa har dog Skiebnen og den naturlige Tilbøielighed til at tiene mit Fæderneland forvoldet, at jeg har maattet forfatte saavel af dette Verk saa meget Nørre-Jylland angaaer, som og den forhen udkomne Samling af Foundationer; Thi da min Broder THYCO DE HOFMAN, som den 2. November 1753 var bleven befaleet at samle og udgive Foundationerne og Stiftelserne for hele Danmark, strax derefter ved Døden afgik, fik jeg i hans Sted 1754 den 5. April allernaadigst Befaling, samme af hannem begyndte Verk at fuldføre, hvilket jeg og ved 10. Aars Arbeid allerunderdanigst efterkom, da den 10de og sidste Tome 1765 med Registrerne fra Trykken udkom, uden at jeg reserverede mig det allermindste af Verkets Indkomst.

Men neppe havde jeg nedlagt Pennen, førend jeg paa nye blev anmodet at forfærdige Continuationen af ATLAS DANICÆ for Nørre Jyllands fire Stifter, efterat min Svoger Pro-Canceller Dr. ERICH PONTOPPIDAN ved sin dødelige afgang havde sluttet den Tredje Tome, men ei endnu begyndt paa Jylland. Dog fandtes efter hannem ikke alene de af Sal. General Major LAURIDS DE THURAH fra Sognepresterne i Jylland indsamlede Historiske Relationer, men endog endeel af ham selv ved Correspondence tilviebragte Efterretninger, samt et Udtog af Landmaalingen paa Byernes og Stedernes Navne i ethvert Sogn, og de fleste Kiøbsteders Tegninger, saavelsom Karterne over Jylland.

Men som dette ikke var nok til at udføre er Lands Beskrivning, om hvilket, skjønt det er den største af dette Riges Provincer, man i trykte Bøger har alt for liden og ufuldstændig Kundskab, har Hans Høigrevelige Excellence Hr. Geheimeraad og Ober- Secreterer Hr. Greve OTTO THOFT haft den grace, af sin rare Samling at laane mig adskillige Manuscripter, deriblant Hr. BEGTRUPS Beskrivelse over Kalløe Amt, og Hr. MOLDRUPS til Vestervig Beskrivelse over Vestervig Kloster, ligesom ogsaa Hr. Justitzraad og Landsdommer DE THESTRUP har laant mig en stor Deel

Manuscripter om Aalborg, Vi borg og Aarhus Kiøbsteder, Hr. General-Auditeur og Landsdommer ROTHE, Hr. Capitain DE TEILMAN til Endrupholm, Doctor GUDME, Professor og Rector WORM, Rector Tetens, Hr. GRÖNLUND i Ribe, Hr. Lang i Vilslev, Hr. VEDEKE og Hr. FOSIE i Randers, Borgemester Simonsen, Forvalter MÖNSTER, og flere, have meddelt meget gode Efterretninger, som alle herudi, det korteste mueligt, ere brugte og anførte, NIELS TAARUPS Relationer, saavidt de strekke sig, ere af de udførligste og beste.

Den THURAHSCHE Samling havde jeg tilforn haft til laans, og deraf betient mig ved de Historiske Efterretninger for hvert Sogn, som ere anførte ved Foundationerne. Men da formaaede jeg de Herrer Stiftbefalningsmænd, nemlig, Hans Excellence Geheime Conferentzraad Hr. Baron IVER HOL, Hr. Kammerherre Greve SCHAK, Hr. Kammerherre HVITFELD, og Hr. Kammerherre ROSENÖRN, samt de Herrer Biskoper, ANDREAS WÖLDIKE, Doktor BRODER BROSON, Doctor POVEL Mathias Bildsøe, og Doctor JÖRGEN CARSTENS BLOK, at sende de af mig opsatte Concepter over enhver Kiøbsted efter en vis Plan til en brav Mand paa hvert Sted, som har tilsat det manglende, og har jeg desuden ført en vidtløftig Correspondence med Provsterne i Herrederne, som alle med særdeles Flid har assisteret.

Fremdeles har jeg sendt til enhver Kiøbsted, saavel Prospecterne, som Grund-Tegningerne, hvoraf den største Deel alt var stukken i Kobber, med da disse Tegninger formodentlig vare forfærdigede for nogle Aar siden, har følgende haft den Godhed at forskaffe mig endeel nye Prospecter og i Særdeleshed Grundtegninger over Kiøbstederne og nogle af de smukkeste bygte Herregaard, som paase sig paa deres bu værende Beskaffenhed, nemlig, Rosenholm af Eieren Hr. Geheimeraad ROSENKRANDS, Frisenborg og Clausholm af den sidstes Eier Kammerherre og Stiftamtmand HVITFELD, Vidstrup af Eieren Justitzraad LICHTENBERG, Aarhus af Mfs. Cramer, Randers af Borgemester SIMONSEN, Horsens af Rector TETENS, Mariager af Magister FRIEDLIEB, Hobroe af Hr. TIMMERMAN, Grinaa af Hr. RISOM, Viborg af Hører Mfr. HASSE, Skive af Lieutenant og Conducteur GROLLAU, med flere, hvilke paa nye ere stukne saaledes, som de nu befindes.

Hvad Landkarterne over Jylland angaaer, da omendskiønt de ei har al den Accuratesse og Fuldkommenhed, som om de ved Landmaalerne af nye vare optagne, hvortil udfordres Kongelige Bekostninger, ere de dog ulige rigtigere og fuldkomnere end dem man før har haft; Da saavel det generale Kart over hele Jylland, hvorom i ATLAS DAN. TOM. I pag. 29 til 35 meldes, som de specielle over hvert Stift, ere af Mfr D. C. FESTER paa nye ikke lidet forandrede og forbedrede, ved et ganske speciel Kart laant af Hr. Geheimeraad Greve THOTT over Skads-Gjording- og Malt-Herreder, opmaalt og forfattet af Capitain DE TEIPMAN til Endrupholm, samt andet, over Gislum-Herred af Herredsfoge TESTRUP, over Kalløe-Amt af Hr. BEFTRUP, over Thye-Land af Hr. MOLDRUP, over Limfjorden af SKOVSTRUP, og fleres.

Og da jeg saaledes ved dette Verk, ligesom tilforn ved Foundationerne, har forvoldet mine kiære Landsmænd Uleilighed med at besvare nogle hundrede Breve, saa har saavel jeg, som det Almindelige, dem samtlige Høyligen at takke, da Verket uden deres Hielp havde blevet meget ufuldkommen. Derimod haaber jeg, at det nu kan passere for nogenledes fuldstændigt, siden saavel det Historiske, som og hvert Steds Beskaffenhed, i en vis Orden, under ethvert Amt, herudi rigtig er anført, nemlig:

Hvert Herred: a) Soggenes Navn, med derudi værende Byer, Torper og eneste Steder, b) Hvad merkværdigt i Kirken og Sognet befindes, c) Herregaardenes Navn, Bygning, Eierne, Hovedgaards

Text efter Matriklen, og contribuerende Hartkorn saaledes som det paa Amtstuerne fandtes anført ved 1765. Aars Udgang, ellers skeer dermed ofte Forandring, ligesom Proprietairerne sælge og købe til, d) Øer, Klostere, og deslige, og overalt, e) oeconomiske Beskrivelser over Amter og Herreder, saavidt de indsendte Beretninger have givet Materie til.

Kiøbstederne: Navn, Lægde, Historisk Beskrivning, Vaaben, Gaarde, Huse, Familier, Nærings-Midler, Handel, Agerdyrkning, Fabriker, Handverker, Havn, Skibe, Fiskerie, Kirker, Skoler, og andre publiqve Bygninger og Stiftelser, Øvrighed, Consumption, Markeder, udgaaende Varer, med videre. Om og af Privilegierne er anført saameget som man har haft ved Haanden, men som jeg først, efterat denne Tome næsten var færdig trykt, har fra Kiøbstederne selv erholdet deres Privilegier, har jeg derover gjort en nøiagtig Fortegning, og samme, saavidt Aarhuus og Viborg Stifter vedkommer, til Slutning hosføiet, nemlig, saa mange som ved hvert Sted enten ikke findes nævnede, eller og haves udførligere og tydeligere . Men til de øvrige tvende Stifter, skal Kiøbstedernes Privilegiers Indhold blive paa deres rette Steder anførte.

Endelig for at faae dette Verk desto mere fuldkommen, og saa accurat, som mueligt har været, har jeg formaaet min særdeles gode Ven Hr. Justitzraad og Geheime-Archivarius LANGEBEK, ei alene at igiennemgaae Manuscriptet, og tilsette, hvad han endnu kunde optænke og forefinde til Verkets Forbedring, men endog at eftersee Correcturerne samt Kobber-Pladernes Forandring, hvorved han har haft et stort Arbeid, og fortjener derfor ogsaa Tak af Publico; Da det i manglende Fald havde været umueligt for mig, som er fraværende, at skaffe de Underretninger, som Kiøbenhavns Bibliotheker og Archiver kan give.

Men uagtet al den Flid og Omhu, der er brugt til Verkets Fuldkommenhed, kan ikke negtes, at det dog med Tiden kunde forbedres, naar flere Documenter om de ældre Tiders Tilstand maatte opdages, naar nøiere Efterretninger om nogle Sogne, som man har lidet eller intet om, kunde indkomme, og naar det Physiske og Oeconomiske i visse Egne blev med større Flid og Indsigt optegnet. Om Vandene i Landet, Fiorde, Vige, Søer, Strømme, Aaer, Bekke og Kilder, burde paa sine Steder haves nøyagtigere Kundskab, end den man af Efterretningerne har kunnet udlede, ja nogle ere formodentlig glemte. Om Grundens Beskaffenhed, Engskiødselen, Agerdyrknings Maade, og adskillige Indretninger, haves fra mange Steder gode Underretninger, men fra nogle alt for lidet. Om den saa kaldte Ahl, og dens adskillige Forandringer, som findes i Grunden næsten overalt midt igiennem Jylland og tildeels paa Vestkanten, hvilken har saa megen Indflydelse paa Jordens mere og mindre Frugtbarhed, har man ei videre, end hvis man i følgende Tome vil finde af Capitain De TEILMANS Observationer om den Egn han selv boer i.

Under visse Sogne ere nogle faa Steder ikke nøiere nok betegnede, hvad de ere: Man har mest rettet sig efter Matriklen og de deraf ved afgangne Landmaalings Conduiteur SKOVSTRUP uddragne Lister, men, saasom adskillige Ting i senere Tider har forandret sig, visse Byer, Møller og andre Steder, enten ere ødelagte, eller forflyttede, eller har faaet andre Navne, ja endel Steder af nye amlagte, saa har det beste Hielpe-Middel dertil været de fra Presterne indkomne Relationer: Men, da disse ei alle med lige Flid ere skrevne, har man undertiden ikke kunnet bestemme, om et og andet Sted skulde være Bye, Torp, Gaard, Huus eller andet eenligt Sted, det er og Aarsagen, hvorfor kanskee noget enkelt Sted maatte findes anført, som enten ikke mere er til, eller nu har et andet Navn. Byers og Steders Navne, som, ved en fordervet Udtale, ere vigede fra deres rette Skrive-Art, han man søgt nogenledes at rette, og saavidt mueligt kalde med sit rette og rigtige Navn.

Vel havde Sal. Pro-Canceller PONTOPPIDAN villet, at Nørre Jyllands fire Stifter skulde udgiort den Fierde Tome af den Danske Atlas, men da Beskrivelsen om Aarhus og Viborg Stifter cil omtrent naae samme Størrelse, saa har man maatte indrette Jyllands Beskrivelse i Tvende Tomer, siden det ikke var mueligt, at samme i eet Bind kunde udkomme. Hvad Registeret er angaaende, da har jeg derved afviget fra den Methode, som til de forige Toner er brugt, og indrettet det paa en Maade, som mig syntes bekvemmere, og som adskillige andre Liebhabere have for mig yttret deres Behag udi.

Forleggeren Hr. GODICHE HAR FOR SIN Deel ikke sparet nogen Flid og Bekostning paa Verkets baade ud- oh indvortes Prydelse, i Besønderlighed paa de anseelige Kobberplader, som han mesten alle paa nye har ladet omstikke. Og da han ved begge Deelee har viist sig som en god Patriot og som en vel erfaren Mand i sin Profession, saa haaber jeg, at mine kiære Landsmænd forskafter ham saadan Debit, at han i det mindste kan være skadesløs, allerhelst da dette Verk nu og i Tiden kan være det almindelige til stor Nytte, og giøre Landet Ære.

Heraf seer Læseren, at der er brugt al optænkelig Flid med at faae dette Verk fra alle Steder her i Landet samlet, og at, om noget skulde være forbigaaet, er det vedkommendes egen Skyld, som det manglende ei have indsendt. Skulde derfor mine kiære Landsmænd ved denne Tomes Giennemlæsning endnu kunde finde noget til samme at forøge eller til de allerede udkomne Deel at forbedre, og det vorder Mig eller Forleggeren tilstillet, skal det paa beleiligt Sted vorde Publico meddeelt.

Og som Forleggeren er sindet at udføre Sal. Pro-Canceller PONTOPPIDNAS fulde Plan til den Danske Atlas at faae saavidt mueligt fuldkommen, udbeder han sig ydmygst af alle og enhver, som enten matte besidde eller kunde ville give nogle Efterretninger om Hertugdømmet Slesvig, at de dem jo før jo heller behageligst vilde til hannem indsende, da han me største Taknemlighed betaler paagaaende Porto, og imidlertid gjør sig al optænkelig Umag for at udfinde en lærd og velskikket Man, der kan paatage sig at udarbeide en Beskrivning over bemelte Hertugdom som kunde gives i Trykken, naar Nørre-Jyllands tvende øvrige Stifter først er gaaet fra Haanden. Og som kunde ligne de foregaaende Deelee af Kongerigets Danmarks Beskrivelse.

Fridericia

Den 29 Januari 1768

Hans de Hofman.

Indhold af alle Capitlerne

I denne IV TOME

Cap. I. Om Jyllands ældere og nyere Beskaffenhed og tilstand i Almindelighed.

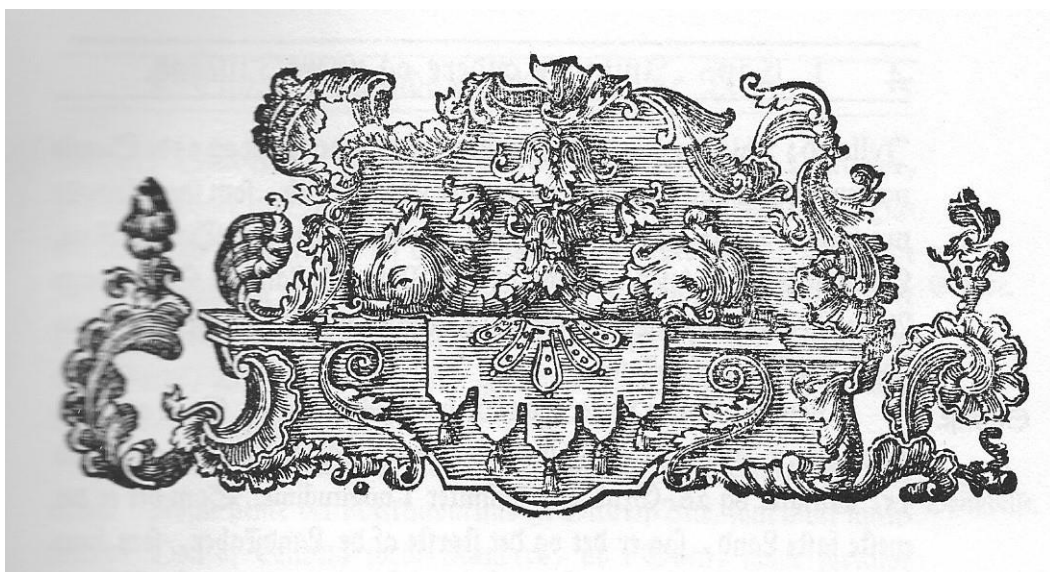
Cap. II. Om Jyllands naturlige Egenskaber og Oeconomiske Beskaffenhed.

Cap. III Om Jyllands Indeeling og Jurisdictioner baade i det Geistlige og Verdslige

Cap. IV. Om Aarhus Stift, og om Havreballe-Gaards Amt.

Cap. V. Om Stiernholms Amt.

Cap. VI. Om Skanderborg Amt.
Cap. VII. Om Aakier Amt.
Cap. VIII. Om Kalløe Amt.
Cap. IX Om Dronningborg Amt.
Cap. X. Om Silkeborg Amt.
Cap. XI Om Mariager Amt
Cap. XIII. Om Skivehuus Amt eller Salling Land.

Det første Capitel

Om Jyllands ældere og nyere Beskaffenhed

Og Tilstand i Almindelighed

Størrelse. Landets Lægde flader paa Globo imellem den 55. Grad 20 Minuter og 57 Grad 42 Minuter Latitudinis, og imellem den 23 Grad 55 Minuter og 16 Grad 45 Minuter Longitudinis. Som det er det eneste faste Land, saa er det og det største af de Landskaber, som høre under Kongeriget Danmark, og holder i Længden, regnet fra Ribe til Skagen, henved 38 Mile. Breden er ulige, fra 15 til nogle og 20 Mile: Men Omkredsen omtrent 114 Mile.

Figur. Landets Figur ligner somme ved et Horn, nogle ved en Tunge, andre ved en Fugl, og man kunde endnu legge flere Skikkelser dertil; Men da det er noget, som kommer an paa den Forestillelse enhver gjør sig, vil det alt ikke meget sige.

Øer Jylland, efter sin Størrelse, haver ikke mange Øer om sig, dog nogle baade større og mindre, liggende udi de adskillige Vande, som enten omgive eller giennemskiære Landet. At opregne dem alle, er uforment, siden endeel ere ikkun smaae og ubebygte Holme, og de dog, hver paa sit rette Sted, herefter blive nævnede og beskrevne. Imidlertid vil jeg dog navngive disse, som de bekiendste: Samsøe saavidt det geistlige angaaer, Tunøe, Anholt, Endelave, Hiarnøe, Alrøe, Hielm,

Fortalen

I Cap. Jyllands ældere og nyere Tilstand.

II. Cap. Jyllands naturlige og Oecon. Beskaffenhed.

Giøl, Øeland, Livøe, Morsøe den største af dem alle, Fuur, Jegenøe, Agerøe, Vennøe, Lessøe, Hielm, Hirsholm, Skarreklint, (5) Stadeløe, Hindsøe, Holmsland, Fanøe, Mandøe, Rømmø, noget af Sild og Føør. Nidingen en farlig Klippe i Havet ikke langt fra Lessøe. **Rif og Grunde.** Af de saa kaldte Rif, eller for de Seglende farlige Grunde og Sandbanker i Havet om Jylland, ere bekiendte, det store Jydske Rif og Sandbanker i Havet om Jylland, ere bekiendte, det store Jydske Rif i Vesterhavet, det lille Jydske Rif eller Rifshorn ved Varde, Bulbergs Rif ved Hanherred, Skadens Rif kaldet Skagerak, Lessøe Rif, Anholts Rif.

Navnets Oprindelse. Hvoraf Jylland har sit Navn, derom ere Skribenterne ikke enige. Nogle hente det i det i den navnkundige Guden-Aae, som løber igiennen en Deel af Landet, forbi Randers, ud i Søen, nogle foregive adskillige andre ikke ret vel grundede Oprindelser. Men det rimeligste bliver nok, at udlede Landets Navn fra et af de første Folke-Slag, som har beboet det, nemlig Guti, Gothi, Giotæ, Jotæ, Juti, Juter, hvilke alle vil sige det samme som det endnu brugelige Jyder. Af disse ere Landet efter Tidernes og Mund-Artens Afvexling, kaldet Gutland, Jutland, Jotland, og Reid-Gorland, hvor, hvorom vore meget gamle Islandske Skrifter give os nogen Oplysning, og hvoraf i Længden, ved en blødere Udtale, er bleven Judland, Jydland, og Jylland.

Ældste Beboere. Disse Juter eller Jyder, som ere de rette Goter men ikke Viter, som de efter urigtig Læsning af nogle Skribentere kaldes, tillige med tilgrændsende Angler og Saxer, vare de navnkundige Folk, som i 5. Seculo bleve som Hielpe-Tropper hentede over til Britannien, men toge Leilighed til at berede Veien for flere deres Landsmænd til at indtage og besidde Landet, som derover fik det nye Navn Engelland. Det var og formodentlig samme Folkefærd, som nogle hundrede Aar tilforn bleve af Romerne frygtede og anseete som Kæmper, og derfor (6) af dennem kaldede Cimbri, ligesom af Græskerne xlpbos, hvoraf de gamle Skribenter have befattet den hele Landstrekning af Nørre- og Synder-Jylland med Holsten og kanskee noget videre under det Navn Chersonesius Cimbrica eller den Cimbriske Halv-Insul, som i langt senere Tider er bleven til Cimbria og Cimbreland. Naar det nu saa er, som gemeenligen troes, at Landet paa den Tid har været saa folkerigt, at deraf ere skeete saa store og mandsterke Udtog, som Cimbrenne gjorde, bliver det et klart Beviis paa den Jydske Nations og Landets Beboelses høie Ælde; Thi det kan da ikke tviles paa, at disse Lande ja mange Secula tilforn maae være blevne indtagne og med Folk besatte. Videre om Landets første Beboere, deres Formerelse og paafulgte Udvandringer og Krigstog, behøves ei paa dette Sted at fortælles, siden det var at igientage, hvad den Sal. Pro-Canceller, foran i den første Tome af dette Verk, udførligen har beskrevet.

Gamle Regiering. At handle her om Jyllands ældgamle Regiering, saadan som den beskrives i de hedenske Tider, førend Landet kom under en og samme Monark med de andre Danske Provincer, nemlig under sine Dommere, Næs-Konger, og andre smaae Potentater, er ligesaa unyttig som der er uvist, at de fleste, og hvilke af dem, nogen Tid har været til, eller at Regieringen sig saaledes har forholder. Hvo der har Lyst til, eller at Regieringen sig saaledes har forholder. Hvor der har Lyt til at kiende disse gamle Regentere, kan hos Lyscander, Nicol Petræus, Strelov, og andre, finde deres fulde Fornøielse. Dog bør det ikke tviles pa, at Jylland jo til sine Tider, foruden smaa Konger, baade før og i Christendomens Begyndelse har haft sine egne og heel mægtige Konger, som har søgt at gjøre sig eenveldige og at afdrage sig fra de Lethriske Kongers Overherskab, og derover af Fremmede ere blevne, (7) anseete for de Danskes rette Konger, da de dog egentligen ikke vare uden deres Vasaller. Men efterat Jylland igien er bleven fuldkommen foreenet med de andre Landskaber til eet Rige og under én Enevolds-Magt, som uden Tvil slede under Kong GORM HARALD

BLAATANS Fader, har det haft samme Forfatning som de andre Provincer. Undertiden har Kongerne selv resideret der i Landet eller og meget ofte omreiset fra et Sted til et andet at holde Retterting, undertiden haft deres Statholdere eller Capitaneos i Nørre-Jylland, ligesom de havde deres Hertuger i Synder-Jylland som skulde regiere og forsvare Landet for dem og have Øie med de tilgrændsende fremmede Magter. Derforuden boede der altid i Provinsen nogle af Rigets Raad, hvoriblant Biskoperne for Reformationen vare de fornemste, hvis Pligt det var, ei alene at see paa Undersaatternes og Landets Tarv, men endog at føre øverste Commando i paakommende Tilfælde. Landsdommerens Embed i Nørre-Jylland var fordem meget anseeligt, og Viborg Landsting, hvor han maanedlig afsagde Dom og Ret imellem Folket, paastod dette Fortrin, at Kongerne der burde udvælles og hyldes først og frem for de andre Provincer. De Kongelige Lænsmand, som besadde Lænene enten paa en vis Genant at underholde deres Stat med og for det øvrige at gjøre Regnskab, eller paa en fastsat Afgift til Kronen og at beholde det øvrige til deres Underholdning, havde alene at befale hver paa sit Slot og udi sit Læn. Kiøbstæderne forvaltedes af Borgemester og Raad og en Kongelig Foged udi hver, undertiden bleve de og til en eller anden Adelsmand bortforlæned; Men ellers havde den Lænsmand, i hvis Læn de laae, det øverste Tilsyn derover. Udi hvert Herred paa Landet var Herredsfogeden den (8) Dommer, der skulde pleie hver Mand sin Ret paa Herreds-Tinget, hvilket i gamle Dage holdtes under aaben Himmel paa en forhøiet og med Stene indringet Plads, ligesom Birkefogeden ved de Slotte, Klostre eller andre Steder, som med Birkeret vare benaadete, hvad den underste Domstol. Men i ældere Tider, da Sysselnernes Indretning endnu giældte, var Syssel-Tinget, eller Sysselets Bygde-Ting som det kaldtes, første Instantz til at dømme imellem Almuen.

Jydske Lov. Jylland havde fordem sin egen Lov, som vare rettet efter Landets Forfatning, og hvorefter Indbyggerne skulde dømmes. Denne var af den store Lovgiver Kong WALDEMAR II UDGIVEN TIL Bordingborg i Aaret 1240, og strakte sig ei alene til Nørre-Jylland, men og til Synder-Jylland eller den Slesvigske Hertugdom, hvor den, endog den Dag i Dag er, bruges og haver sin Kraft. I hvad Anseelse den Jydske Lov var, og hvor fuldkommen frem for de andre Provinds-Love, sees deraf, at disse siden ikkun bleve medtagne som Bilove, naar hin blev holden og brugt for Rigets almindelige Lov, i hvilken Gyldighed den og holdte sig, lige indtil Kong CHRISRIAN V. Danske Lov, som fornemlig deraf er uddragen, kom for Lyset, og afskaffede dens og alle de gamle Loves Brug.

Jydske Vaaben. Vaabenet, som denne Provinds i mere end 300 Aar haver ført og endnu omstunder fører, hvilket og i det samlede Kongelige Danske Vaaben er indlemmet, er den Blaa Løve over 9 røde Hierter udi guult Felt, som holdes for at være en Afbildning paa Nationens gamle Mandom og Behiertighed. Dog ville nogle paastaae, at de 9 røde Hierter skal betegne ni Sysseler, som Jylland fordem har været deelt udi, men der ere adskillige Grunde til at holde denne Mening noget mistænkt og uforsvarlig.

Jydske Vaaben. Vaabenet, som denne Provinds i mere end 300 Aar haver ført og endnu omstunder fører, hvilket og i det samlede Kongelige Danske Vaaben er indlemmet, er den blaa Løve over 9 røde Hierter udi guult Felt, som holdes for at være en afbildning paa Nationens gamle Mandom og Behiertighed. Dog ville nogle paastaae, at de røde Hierter skal betegne ni Sysseler, som Jylland fordem har været deelt udi, men der ere adskillige Grunde til at holde denne Mening noget mistænkt og uforsvarlig. (9)

Jydske Sprog. Det Danske Sprog, som tales i Jylland, falder i andres Øren noget plattere og ubehageligere end i de øvrige Rigets Provincer, som formodentlig kommer af en ved Tidernes Længde alt mere og mere fordrevet Udtale, hvorudi Indbyggerne i visse Landkanter, isæt Molboerne i Kalløe Amt og Agerboerne i Thy, besynderlig distingvere sig fra andre Jyder. Men i Skrivning, Læsning, og offentlig Taler er Sproget i Jylland saa reent, saa zirligt og saa rigt som på noget andet Sted. Ligesom og i Kiøbstederne og af fornemmere Folk tales Sproget langt bedre end af Bønderne og den gemene Mand. Ellers gives paa Landet stor Forskiel, at man i den ene Egn ikke taler saadant som i den anden, og det ofte paa meget kort Distance, fornemlig hvor noget Vand skiller der imellem. Men ingen kan negte, at jo hos ret indfødte gemene Folk i Jylland findes langt flere Levninger af det rette gamle Danske Sprog, end i nogen af de andre Provincer, i sær længst nede i Landet, hvor Omgangen med Fremmede har været mindre end andensteds, og følgelig mindre Leilighed til at enten laane fremmede Ord eller forandre Sprogets Egenskab. Vil nogen nøie betragte de Ord og Talemaader, som ere Jyllands egne og i de andre Provincer ikke saa brugelige, da troer jeg, man til større Deelen vil finde dem igien baade i det Islandske og Engelske Sprog, som begge har bevaret de beste Rødder og Levninger af det gamle over hele Norden gangbare Danske Tungemaal. Heraf følger, at de, som ville pynte og berige det Danske Sprog, kunde, i steden for altid at søge fremmede Kilder, hvorved Sproget mere forandres end forbedres, undertiden gaae til de Kilder vi har hos os selv og, ved at lutre den Jydske Mund-Art, finde Forraad af ægte Dansk til at give vort Sprog, og i sær Skalde-Kunsten, baade Rigdom og Skønhed. (10)

Jyllands Helgene. Ligesom de andre Provincer fordum hver havde en af Landets Helgene til sin Patron, saasom Fyen St. KNUD Konge, og Siælland St. KNUD Hertug, saa havde og Jylland sine egne Patroner og Skyts-Helgene, dog veed man ikke nogen Helgen i sær, som har beskyttet og vaaget over det gandske Land, men hvert Stift havde sin, saasom Ribe St. Lambert, Aarhus St. Nicolaus, Viborg St. Kiold, og Vendelbo Stift St. Thöger.

Historiske Tildragelser. Hvad merkværdigt sig i Jylland udi de Hedenske Tider haver tildraget, er os nu om Dage til største Deelen ubekendt, og til deels saa mørkt og fabelblandet, at det mere setter os i Tvil og Uvished, end underretter os om Folkets Gierninger og Landets Tilstand. Hvorfor jeg alene vil holde mig til den Tid, i hvilken man har noget mere Lys at gaae efter, og i Korthed fortælle det betydeligste af hvad som i denne Provinds er passeret fra Christendomens Indførsel indtil vore Tider. Ikke langt hen i det niende Aarhundred, ved Andgarii og hans Medarbejderes Prædiken, fik Jyllands Indbyggere først Smag paa Christi Kundskab, og omtrent Aar 860 blev den første Christne Kirke i Landet bygt udi Ribe, ligesom nogen Tid derefter en anden i Aarhus. I Begyndelsen vaklede Christendomen meget, og stod ofte og længe stor Fare for at blive igien omstødt og udryddet, indtil Keyser OTTO den Store, som, foruden andre Aarsager, efter nogle fine Formænds Eksempel, holdt det for sin Pligt at beskytte og forplante Religionen, i det følgende Seculo ved Aar 948 drog herind med en Krigshær, indtog Synder-Jylland, og derpaa anfaldt Nørre-Jylland, i hvilket han dog ikke avancerede videre end et Stykke ned igiennem Vesterkanten af Landet indtil Otsund, hvorudi han kastede sit Spyd, da han fandt (11) Modstand og kunde ikke komme længere. Imidlertid mødte hannem Kong HARALD BLAATAND, som under dette Indfald havde været fraværende, gjorde i en Hast Fred med Keiseren, paa de Vilkor, at han skulde i sit Rige forfremme og handhæve den Christlige Troe. Og lod Kongen sig derpaa ved Poppo døde, tillige med sin Søn, som Keiseren løftede af Daaben og gav ham det Navn SVEN OTTO, hvilken Forretning skede, efter nogles Mening, paa Morsø, eller, som andre holde for, i det Slesvigske. Og

bleve da i Jylland, foruden det Slesvigske, de tvende Biskopdømmer til Ribe og Aarhus oprettede og i Stand-satte. Denne Kong HARALD skal have inddeelt Jylland i Stykker, og ladet sette de rara Monumenter, som endnu sees ved Jelling Kirke, over sine Forældre. Ved hans Søns Kong SVENS Affald, leed Christendomen i Jylland stor Forfølgelse, som gik saavidt, at Biskopperne enten bleve fordrevne eller omkomne, og kom ikke ret paa Fode igien, førend under Kong KNUD den Stores Regiering, som før og efter Anno 1020 forsynede Landet med mangfoldige Kirke og Lærere. Disse lod han mest komme fra Engelland, og besatte dermed de mange smaae Klostere, hvilke af SAXO kaldes Cellulæ, og enten forud, vare eller af ham selv bleve stiftede. Til deres Tal henhøre de ældste Klostere i Jylland, hvilke man nu neppe uden til Navnet kiender, saasom Voor, Væng, Kalsø, Vising, Essebek, og mange andre, hvis Oprindelse ellers ikke kan udfindes. Ved samme Tider har levet i Jylland de tvende mægtige og rige Herrer, Othinkar den ældre og Othinkar den yngre, som skal have været Kong KNUD nær paarørende, begge Biskopper i Ribe, og begge bortgivet deres store Arvegods til gudelig og nyttig Brug. Den ene har dermed ei alene ophiulpet Kirker og (12) Klostere, men endog tillagt de fornemste Jydske Kiøbsteder deres beste Markjorder. Den anden af sine Eiendomme i Vendsyssel beriget sit eget Biskop-Sæde, og stiftet et af de første Klostere i Jylland udi Seem ved Ribe, hvilket siden blev forflyttet til Løgum Kloster, og derforuden sat Skiel og Grændser imellem de tvende Stifter Ribe og Aarhus, som Jylland da alene bestod af. Efter Kong KNUDS Død, som i sin Tid havde holdet Venderne i Ave, vilde de igien Anno 1043 forsøge deres Lykke imod de Danske, og faldt ind med en stor Hær i det Slesvigske, men Kong MAGNUS den Gode, som da regierede, mødte dem paa Grændserne med den Jydske Magt, da den vare paa Veie at overrumple Nørre-Jylland, og leverede dem et stort Feltslag paa Leirskovs Hede ved Kolding, hvor der siges at være blevne over 40000 Vender paa Stedet, og i de mange Høie, der endnu ere at see i Nærværelsen, begravne. Og blev saaledes Landet den gang fra en overhængende Ødeleggelse reddet. Ved det Aar 1065 fandt Kong SVEN ESTRIDSÖN for got, til Religionens Udbredelse, at oprette i Jylland, foruden de forige, tvende nye Biskopdømmer, nemlig Viborg Stift og Børlum- eller Vendelboe-Stift, saa at dette Land da først fik sine fire Biskopdømmer, som endnu ere ved Magt. Der er og de, som tillegge Kong SVEN Landets Inddeeling i Herreder. Denne Konges Søn KNUD DEN IV. VAR OG EN STOR Forfremmer af Religionen og meget befordrede Geistlighedens Ophøielse, men da han foretog sig, til sammes rigere Underholdning, at tvinge den Jydske Almue til at give Tiende, lykkedes dette saa ilde, at Vendelboerne Anno 1086 gjorde Oprør imod Kongen, forfulgte ham op igiennem Landet lige ind udi Fyen til Odense, hvor han i St. Albani Kirke af den rasende Almue (13) blev myrdet, og siden af Paven canoniseret. Ved 1137 fandt Kong ERIK EMUND ulykkelig viis sin Grav i Jylland, da han paa Hvedingherreds Ting af den Morder Sorte-Plog blev dræbt, og i Ribe begravet. Nogle Aar derefter, da de tre Konger, SVEN, KNUD OG VALDEMAR, trettede om Regieringen, og det kom dertil, at de deelede Riget imellem sig, havde Jylland snart VALDEMAR og snart KNUD til sin Herre. Men SVEN, som forsøgte at tage Magten fra dem begge, maatte siden selv sette Livet til i Jylland, da han forfulgte VALDEMAR, som efter Blodbadet i Roskilde havde flygtet derover, indlod sig i Trefning med ham ved Viborg, og endelig, hvoraf han endnu bærer Navn i Historien, blev slagen paa Grathe Hede eller Graamose ved Alheden, hvor han først i et Capel blev begravet, men siden, efter nogles Beretning, forflyttet til Domkirken i Viborg. Efterat Kong VALDEMAR I igien havde foreenet Riget, vidste Jylland i lang Tid ingen Urolighed af at sige, førend efter Kong VALDEMAR II Død, da Kong ERIK PLOGPENNING og hans Brødre stedse laae i Ured med hverandre. I den Tid leed Jylland meget ved Hertugernes og deres Tilhængeres adskillige Indfald og Streiferier, da mange baade Kiøbsteder

og Landsbyer bleve snart plyndrede, snart afbrændte. Og endtes ikke disse Tragedier, førend alle tre Brødrene, som efter hinanden bleve Konger, ved en voldsom Død vare omkomne, de tvende i Synder- og den tredje i Nørre-Jylland, nemlig CHRISTOPHER, SOM BLEV FORGIVEN I Ribe, og er der begravet. Under Kong ERIK GLIPPINGS første Regierings Tid 1261 blev Biskopen af Børlum Oluf Glob af sin Fætter ihjelslagen i Hvidberg Kirke paa Thyholm, hvoraf Landet havde den Uleilighed, at hele Vendelbo Stift udi 7 Aars Tid (14) stod i Band. Høibemeldte Kong ERIK havde selv 1286 den ulykkelige Skiebne i Jylland, da han paa Jagten, i Egnen om Viborg, tog Nattehvide i Finderop, at han af et Complot iblant sine egne høie Betientere mordisk blev af Dage tagen, og er derefter i Viborg Domkirke begravet, Anføreren for dette gruelige Mord, Marsk Stig, døde siden landflygtig paa den Øe Hielm under Jylland, hvilken han havde befæstet og derfra tilføiet Riget mangfoldig Skade. En anden af de fornemste Banemænd, Rane Jonsön, blev fangen og lagt paa Steile, som nogle ville, i Jylland, men rettere i Siælland ved Roeskilde.

I det 14. Seculo vare i Jylland adskillige heftige Bevægelser. Endskiønt Kong ERIK MENVED søgte at holde god Fred iblant sine Undersaatter, understod sig dog 1313 endeel Jydske Bønder at gjøre opstand og sette sig imod de Kongelige Befalinger, klagende over nye Tyngder og Paalæg, hvortil de vare ophidsede af Niels Brok og flere Adelsmænd. Det gik saa vidt, at de grebe til Gevær, og ved Kolding nedlagde Rigets Marsk med andre fornemme Mænd, som Kongen havde udsendt at stille dem tilfreds. Kongen herover fortørnet, drog med en Krigsmagt ind i Jylland, og indjog saadan Skrek i de Oprørske, at de strax bade om Naade, som han og skienkede dem, ladende sig nøie med at ophænge Anførerne, og at paalegge Bønderne en aarlig Skat, som efter deres Jords Taxt blev kaldet Guld Korn. De maatte derforuden indgaae nogle flere Artikler, nemlig, at arbeide for Konge, i Fald han vilde bygge nogen Fæstning, og aldrig at bære Budstikke imod de Kongelige Læns mænd. Og som de havde angivet nogle af Adelen, som havde styrket til dette Opløb, bleve de samme indstevnede for Landstinget, hvor der vel gik Dødsdom over (15) adskillige, men det er troligt, at de har forekommet Exsecutionen og i Tide reddet sig ved Flugten. Under Kong CHRISTOPHER II ulykkelige Regiering udstod Jylland meget ondt, da Greve Gert af Holsten, som i mangfoldige Aar havde denne Provinds i Pant, saavelsom hans Statholdere, gjorde alt hvad de kunde til at plage og udsue Landet. Efter Kongens Død gjorde vel hans Søn Hertug Otto sig Umag for at redde sit Fæderne-Rige, og havde 1334 faaet en Hob Hielpe-Tropper samlet, hvormed han gik ind i Jylland, men blev af Greve Gert paa Veien til Viborg overrumplet og af hannem slagen og til Fange tagen. Det Onde gik saa vidt, at, da Greven vilde sælge Landet under et Aag, som det ei skiøttede om, nøddes den Jydske Adel og Almue til at ansee Greven for deres Fiende, og indlod sig i offentlig Feide med ham. Greven, for at dæmpe denne Opstand og tugte Nationen, ankom i Jylland med en Hær af 10000 Mand, kaldet Guntzhovere, og under en Besætning af nogle 1000 Mand indqvarterede sig selv i Randers. Da var det, den behiortede Jydske Adelsmand Niels Ebbesön, af den Familie Galt, og uden Tvil en af de fornemste Embedsmænd i Landet, greb til den Heltegierning, hvorved han der i Landet og i Historien er bleven udødelig, at han, uagtet den sterke Garnison, med nogle faa Bevæbnede vovede sog om Natten ind i Staden, trængte lige til Herberget, hvor Greve Gert den Store laae, og dræbte ham i sin Seng. Hvorved han frelste sit Fæderneland fra forestaaende Ulykker, og gjorde en Ende paa det Sørge-Spil, som i mange Aar havde sat Landet i største Forvirrelse. Ved Midten af samme Seculo havde Jylland, saavelsom andre Europæiske Lande, den Ulykke, at den store Pestilenz, som kaldes den sorte Død, bortrykkede et stor (16) Deel af Indbygerne, hvorved mange Byer og Kirker bleve øde, som ei siden ere opbygte. Men Aastederne i de store Heder vise endnu, ved Ager-Reener og andre Merker, kiendelige Spor af

gamle Beboere. Hvad nogle af Adelen i Jylland faa Aar derefter, i Samfund med Greverne af Holsten, havde for imod Kong WALDEMAR, kom ikke til nogen Modenhed eller offentligt Udbrud.

Efter den Tid var Jylland i god Rolighed, indtil i følgende Seculo, da det store Oprør 1441 under Kong CHRISTOPHERS af Bayern Regierings Begyndelse brød løs, hvortil Bønderne vare opeggede deels af den Haardhed, som Adelen og de fremmede Herremænd brugte imod dem, deels af de Disputer, som Adelen laae i med Biskopperne om Tienden. Omendskiønt de Oprørske i Forfatningen havde nogle vigtige Fordele over det Kongelige Partie, bleve de dog omsider i Hanherred aldeles slagne og adspredte, deres Anførere henrettede, og Oprøret saaledes lykkeligen stillet. Høystbemeldte Konge er den sidste, eller kanskee den eneste af vore Konger, som har kundet for got at lade sig krone udi Nørre-Jylland, hvilken Forretning 1443 i Ribe gik for sig, og det med saa stor Højtidelighed, at ingen uden Førstelige Personer da bare Rigets Regalier. Anno 1454 og 1466 gav Kong CHRISTIAN I Jyllands Indbyggere nogle Privilegier, som alene angik Justitien og Rettens Befordring.

Udi næstfølgende Seculo havde Jylland denne sørgelige Tildragelse, nemlig, at Kong HANS i Aaret 1513 fik i denne Provinds sin Helsot og sidste Sygdom, hvilken paa Veien fra Ribe saa heftig tiltog, at den endede hans Dage udi Aalborg. Anno 1523 opkastede den Jydske Adel sig imod Kong CHRISTIAN II opsigde ham Huldskab (17) og Troskab, og kaldede Hertug FRIDERIK ind i Landet, hvilken de formaaede Raadet og Adelen i de andre Provincer med sig at antage til Konge. Udi Kong FRIDERIKS Tid, efterat Evangelii Lærdom, ved Mester Hans Tausens Prædiken i Viborg, havde begyndt at udbrede sig over det ganske Land, gjorde Almuen i Jylland Opstand imod Biskopperne og de Geistlige, besværende sig over, at de betyngede og udsuede dem. De klagede og over, at Guds Ord var saa forsømt hos dem, at de vare mange Kirker, hvor der ikke uden hver tredje eller fierte Søndag blev prædiked, hvilket Hr. Mogens Giøe stadfæstede med dem hos Kongen, og vidnede, at der vare store Herreder af 14 til 16 Kirke-Sogne, hvor ikke fandtes flere end to eller tre Prester, og at Presterne laae i Kiøbstederne at fornøie sig, og lode Menighederne lide Mangel paa Guds Ord. Efter Kong FRIDERIK I Død, da Stænderne ikke kunde blive enige om Konge-Vallet, var Raadet og Adelen i Jylland de første, som 1534 udi Rye udvalde hans ældste Søn Hertug CHRISTIAN til Konge, hvilken da strax indfandt sig i Landet og blev af Stænderne hyldet til Horsens. Greve CHRISTOPHER af OLDENBORG, som i den fangne Kong CHRISTIAN'S Navn havde bemægtiget sig de andre Provincer, gjorde sig al muelig Umag for ogsaa at blive Mester af Jylland, og til den Ende oversendte den forvovne Søemand Skipper Clemen, som oprørde Almuen, først i Vendsyssel, siden i nogle af andre Lands-Egne. Dette Oprør havde ikke lykkeligere Udfals end de forige, men endtes saaledes, at Bønderne og deres Anførere bleve tilsidst beleirede i Aalborg, og, efterat Staden med Storm var indtagen, deels nedsablede, deels tilbørligen afstraffede, ligesom og Skipper Clemen blev fangen, og siden, fordi han i Grevens Navn havde ladet (18) sig hylde, med en Blykrone paa Hovedet ved Kolding lagt paa Steigle. Da holder man for, at det er efter den Ulykke, de Jydske Bønder har tabt meget af deres ældgamle Frihed. Af udvortes Fiender havde Jylland ikke vidst meget at sige, siden det 14 Seculum og de Holstenske Grevers Herredømme, indtil den Tydske Krig, og efterat Kong CHRISTIAN IV. Anno 1627 havde tabt Slaget ved Lutter, da de Keiserlige derpaa trængde sig ind igiennem Hertugdømmerne Holsten og Slesvig, og uden Modstand indtog hele Jylland, hvor de brandskattede, plyndrede, og efter eget Behag holdte Huus, indtil Freden 1629 til Lybek blev sluttet. Et andet fiendtligt og tillige

uformodentligt Besøg havde Jylland ved Begyndelsen af Aaret 1644 af de Svenske, som uden retmæssig Aarsag gjorde Indfald og oversvømmede hele Landet. Vel kom endeel Keiserlige Tropper til Undsætning, men Indbyggerne fandt sig ligesaa ilde farne med disse fremmede budne Giester, som med de ubudne Svenske. Ikke stort bedre gik det til 1658 og følgende Aaringer, da de Svenske atter, under Kong CARL GUSTAV, efterat de havde indtaget Nørre-Jyllands nye Fæstning Fridericia, bemægtigede sig snart det gandske Land. Vores Allierede, paa Polske og Brandenburgske, kom da vel og til Hielp, men førde sig som Venner ikke meget mildere op i mod Indbyggerne end de andre som Fiender. I Begyndelsen af denne Krig søgte Corfitz Ulfeld, som da var i CARL GUSTAVS Tieneste og Følge, ved Skrivelse til de Fornemste i Landet, at formaae den Jydske Nation til Affald fra sin rette Herre og Konge, men det var forgieves, og han fandt enhver at have største Afskye for et saa ublue og forrædersk Anslag. Efter den Tid har Jylland haft god Fred og Rolighed, og, endskiønt Riget har ført store Krige, har dog (19) ingen Fiende sat sin Fod inden dette Lands Grændser. Af hvad som siden der i Landet er passeret, bliver vel intet mærkværdigere, end den prisværdige Anstalt, som i vore Tider ved den Høistsalige Konges FRIDERIK den V. Faderlige Forsorg og ret Kongelige Omkostninger er sat i Verk med Hedernes Bebyggelse i Jylland, som saa mange af Hans Majestets Forfædre havde tænkt paa, saa meget var talt og skrevet om, men ingen uden Han lagt Haanden derpaa eller haft den Lykke der at plante og rodfæste sit Navns Ihukommelse. Saa er det og denne store Konges vidtstrakte Omhue at tilskrive, at adskillige Opdagelser udi Jylland ere giorte i Naturens Rige til det Menneskelige Kiøns Nytte og Fornøjelse, saavelsom til Landets Ære og Fordeel. Hvad videre, enten hermed, eller ved en og anden Bye, eller paa noget Sted, i sær, sig udi Jylland haver tildraget, findes herefter antegnet, og kan læses paa de Steder, hvor det egentlig henhører.

Det Andet Capitel

Om Jyllands naturlige Egenskab og Oeconomiske Beskaffenhed.

Grunden. Nørre Jyllands Grund og Jordsmon er meget ulige. Paa den vestre Side af Landet, fra Ribe til Lemvig, falde skønne Marsk-Enge, men Grunden er her og der noget sandig, ja til deels Hede. Fra Kolding, omkring Fridericia, Veile, Stiernholms Amt, Horsens, Skanderborg Amt, langs ned til Aarhus, Kallø Amt, Randers, og Mariager, er paa 2. 3. til 4 Mile nær Havet de ypperligste Eiendome, ligesom og den største Deel af Vendsyssel, Thy, Mor, og Salling, haver god Grund baade til Ager og Eng. Derimod midt igienem Landet, fra Ribe til Viborg, og hen imod Aalborg, ere store Heder af nogle Miles Brede. Følgelig er Ryggen af Nørre-Jylland Hede-Land med Lyng bevokset og med saare liden Græsning og Enge.

Frugtbarhed. Hvor Grunden falder sort-muldet og leeret i bemeldte gode Egne, er Landet saare frugtbart paa alle Slags Korn og Sæd, ja ligesaa god som i Fyen og Siælland. Landbruget er i temmelig god Drift, og paa sine Steder fast ei at forbedre. Jorden hviler i 4 á 5 Aar, og bruges i lige lang Tid. Ved den skønne Høe-Avling, af saavel End- som Vaar-Høe. (21) tillegges bedre og større Stude, Kiøer og Heste, og i større Mængde, end i de andre Provincer. Derimod maae enhver, som kiender Landet, tilstaae, at de store Landsbyer, og de mange Lods-Eiere i hver Bondebye, forvolder, at de store Udmarker paa de fleste Steder ikke, formedelst at de ligge saa langt fra Byerne, kand drives saa vel som de burde, ligesom og, at, om hver Bye tilhørde én Lods-Eier, kunde Jorden lettere deles imellem Beboerne, og nogle flyttes ud paa Udmarkerne, for det første Huusmændene, hvorved langt flere Beboere kunde ernære sig, end nu, og Landet vorde bedre dyrker og mere folkerigt.

Hederne. De gode Pletter Land i Hederne, og hvor der findes nogen Engbond, ere alle ved Høistsalig Kong FRIDERIK V. priseligste Anstalter indtagne og dyrkede, hvor og nu avles skøn Rug og Boghvede. Vel findes der store Strekninger endnu, som vare værd at dyrke og bebygge, men som de ligge 4. 5. 6- '1 7 Mile fra Søe-Stæderne, vilde det være vanskeligt for Beboerne at faae Bygnings-Materialer hentede og deres Producter afsatte, ligesom ogsaa Mangel paa Engbiering og sammesteds paa Vand, som ikke uden stor Besværlighed kan afhielpes, forvolder, at de ei lettelig blive optagne, endskiønt de fleste, hvilket sees af Ager-Reene, øde Kirker, og andre Folke-Spor, have fordem været bebygte, og det som man mener førend den sorte Død 1350. Hvo der forlanger nogen fuldstændig Underretning om de Jydske Heders Beskaffenhed, samt hvorledes og hvorvidt de Anno 1760 og følgende Aaringer ere optagne og med Colonier besatte, kan læse Oeconomiske Journal 1758 pag. 20. seqv. V. Justi Abhandlungen pag. 48 seqv. Oeconomiske Magazin T. III pag. 91. 113. T. IV. pag. 177. (22) T. VIII pag. 440 442 og i Fortalen til T. V. VI. VII. VIII. Foruden hvad herefter ved et hvert Sted i sær vil forekomme.

Leer-Arter. Leer er der i Landet fast overalt, endog sammesteds i Hederne, og deraf findes mange Arter, hvoraf de grovere bruges til Huusbygning, nogle til Teglverker, nogle til de sorte Kar som kaldes Jyde-Potter, af hvilke gaaer aarlig for store Summer ud af Landet. Nogle ere tienlige til finere Arbeid, saasom Fayance eller Steentøig, Piber, og deslige, andre til Farver. Saasom i Skanderborg Amt, hvor en Fabrik blev anlagt, som raffinerer Brun-Rødt eller Dansk Rødt og Okke, hvoraf og aarlig endeel udføres. **Mergel.** Her findes Valk-Jord og Bolus, men fornemlig Mergel eller Jord-Marv, hvilken Indbyggerne kalde Lim eller Hvidleer, som nu paa mange Steder, ved

Lemvig, i Salling, og flere Egne, begyndes med, mere end tilforn, at giøde Jorden. Saa graves og udi Hiern-Herred et Slags Kridleer, som mængstedes bruge til Jordens Giødning. Om den Jydske Jordmarvs Beskaffenhed og Brug, see Oeconomiske Magazin T. IV. pag. 61. 146 T. V. pag. 198.

Sandflugt. Paa adskillige Steder ved Vester-Havet, særdeles i Thye-Land og ned ad mod Søekanten, har Sandflugten, uagtet baade Loven og Kongelige Forordninger have gjort de beste Anstalter derimod, tilføiet Landet ubodelig Skade, da den har oversvømmet Agre og Enge, tilstoppet de løbende Vande, opfyldt Søer og Kilder, og bragt nogle Byer og Kirker nær til Ødeleggelse. Nogen Sandflugt merkes ogsaa paa visse Kanter, som ved dertil tienlige Midler vel kunde være at afhjælpe. (23)

Saltsyderie. Ved Kolding har man forudm baade i Kong HANSES og Kong CHRISTIAN III Tider, saavelsom siden nogle gange været paa Spor efter Salt-Kilde, med, som de gjorde Forsøg formedelst tilfældige Aarsager har mislykket, er der intet blevet af et saa ønskeligt Anlæg. Andensteds i Jylland, saasom ved Søekanten i Vendsyssel, og paa Lessøe, kaages endnu Salt af Tang, som er brændt til Aske og af Søevandet selv. Ligeledes beredes og et Slags Salt paa nogle Steder ved den østre Strand i Jylland. Disse Saltkaagerier har i gamle Dage været mange og i stor Drift og givet god Fordeel til Saltkedlernes Eiere og Interessenter, ja Bønderne, som boede i de Egne, har betalt endeel af deres aarlige Skyld og Landgilde i Salt, men de ere nu til dels ganske nedlagte, og til dels ikke mere af nogen sønderlig Betragtning.

Bernsteen, som vi Danske kalde Rav, findes og optages i temmelig Mængde paa Strandbredderne ved Vester-Havet, dog i forige Tider meget mere og langt større Stykke, end nu. Dette har bevæget en og anden lærd Mand til at falde paa de Tanker, om man ikke her skulde søge de Egne, hvorfra de Gamle forudm hentede deres saa høit skatterede Bernsteen. I forige Seculo var Rav-Samlingen endnu af nogen Betydenhed, saa at en Kiøbenhavns Borger Jacob Hansen Dreyer fik 1626 Kongelig-Privilegium at maa lade opkøbe og opsamle alt Rav og Bernsteen ved Søekanterne i Danmark, nemlig i disse Læne, Riberhus, Bøvling, Ørum, Børlumkloster, Mariagers, Vestervigs, Aalborghus, Skivehus, Segelstrup, og Malmøhus Læne, og ved Gedtzøer i Falster, hvorfor han aarligen skule give til Rentekammeret 50 Rdlr. Men som denne (24) Afgift har været ham for høi, fik han Aaret derefter Afslag til 20 Rigsdaler aarlig.

Metaller og Mineralier. Af Metaller og Mineralier er i Jylland ikke noget af Vigtighed og stort Haab opdaget. Om Farve-Jorde til Okke og Brunrødt, som har sin Oprindelse af jernagtige Materialer, er oven til erindret. I Biergeherred ved Rosenvold, saavelsom paa Forbierget Biørnsknude ved Søekanten, findes ei alene Svovel-Kies og Marienglas, men endog en stor Deel Allun- og Vitrol-Erts, som ved Indkaagningen er befunden at holde Kobber. Paa sine Steder gives Anviisninger til Myre-Jern, og end mere, i Vradsherred, paa visse af Hederne, og andensteds, findes temmelig Forraad af Jern-Erts, ja Ordet gaaer, at der skal stryge en stor Jern-Aare midt igiennem Landet. Ellers viser det sig, ved Spor af Smelte-Ovne og deslige Verksteder, at man i gamle Dage maae have gjort Forsøg og anvendt Flid og Bekostning paa Jerns Forarbeidelse. Men som man har fundet, at saadane Verker har ødelagt Skovene og ikke lønnet Møden, har man ladet dem fare, og alene ladet Kiendetegn deraf til Efterkommerne.

Steen-Arter. Paa Steene haver Jylland ingen Mangel, hvilke paa sine Steder anvendes til Steengierder, Bygning og andre Fornødenheder. Men af besønderlige Steen-Arter gives der ikke mange, naar man undtager det røde Steen-Bierg paa Fuurland, og visse Sorter Flint-Steen her og

der i Landet. Ellers er det observeret, som noget sønderligt i Naturen, at ligesom der gaaer en Sand-Revue eller Ryg fra Norden til Syden gienem hele Jylland og kanskee langt længere, hvilken 4 a 5 Mile norden fra Kolding bøier sig lidet fra sit sædvanlige Strøg vester paa giennem Randbøl-Hede, og saa videre, saa sees og merkes ogsaa (25) en Strekning af Steen at løbe igiennem Jylland fra Nordvest til Sydøst. Og stryger over den nordre Kant af Alheden, hvor ellers inden Steen findes, men er mest synlig ved Falletsgaarde paa den nordre og ved Seerup paa den sydøst Side af bemelte Hede, og kommer Colonisterne til adskilligt Brug vel tilpas. Og er det ret merkeligt, at ved Falletsgaarde findes en stor og viid Strekning med Steene i Jorden, ligesom en Broe, der kunde være lagt med Menneske-Hænder. Dette Strøg med Stene er ikke overalt giennem Landet lige kiendeligt; thi paa nogle Steder skiuler det sin Gang under Jorden, paa andre helst skovløse Steder ligge Steenene i stor Mængde oven paa Jorden.

Kalkbrænderier. Men den beste og nyttigste Steen-Art er Kalk-Steenen, som findes paa adskillige Steder i Landet, men ikke alle vegne kan nyttes formedelst Mangel af Ildebrand. Ved Dagberg og Mønsted i Halds-Amt to Mile fra Alheden, og ved Mariager-Kanten, foruden flere Steder i Landet, hvor Kalkbjergene eller Limsteens-Gruberne findes, ere store Kalkbrænderier. Ved endeel af disse bruges Lyng til Kalk-Ovnene, og formodentlig vil de samme længere vare ved, end de, som af Skovene skal forsynes med Brændsel. Men det er forunderligt, siden her er Forraad nok paa Kalk, og saa mangesteds findes god Leer, og Tørv i Mængde, at der ei indrettes flere Teglbrænderier, hvorved de lettere kunde bygge en trofast Grundmuur, end som de hidintil med det hastig forfaldende Bindingsverk af Tømmer og Leer har bygt alle Bondebyerne i Jylland.

Bierge. Landet er næsten overalt meget jævnt, med maadelige Bakker, smaa Høie og skønne Dale ligesom overstrøet, saa der ikke findes mange Bierge, dog ere der følgende som have dette Navn: Boebierg (26) et bekiendt Promontorium ved Vesterhavet, Risenbierg i Vendsyssel ved Fladstrand, Himmelbierg i Skanderborg Amt, Biergelide i Stierholms Amt, St. Jørgens Bierg i Hanherred, Askhøj i Thy, og nogle høye Bakker her og der ved Limfiorden som kaldes Bierge, af hvilke dog de fleste, i andre ret biergige Kande, neppe vilde fortjene saadant Navn.

Skove. Paa Vesterkanten af Jylland ere Skovene borte lige til Sallingland, hvor endnu lidet er tilbage. Ligesaa fattes Skov i Thy og Mors, samt en Deel af Vendsyssel. Saa har og Vestenvinden, formodentlig ved nogen Tilhielp af de omkringboende, Tid efter anden ødelagt og borttaget mesten alle Skovene midt igienem Landet og paa Hederne, hvor der baade kiendes og kan bevises for at have været store Fyrre- og Granne samt Ege- og Bøge-skove. Men nu alt sammen borte. I vore Tider har man skrevet om og været betænkt paa at plante nye Skove paa de Jydske Heder, som lader sig vel gjøre, og vilde være ønskeligt for Efterkommerne og saa meget mere nyttigt, naar det skeer med Overlæg, paa beleilige Steder. Og efter Jordsmonets saavelsom Træernes Beskaffenhed. Derimod paa Østerkanten af Jylland, fra Kolding, Fridericia, Veile, Horsens, Skanderborg, Aarhus, Randers, Mariager, med videre, paa 3. 4. á 5 Mile nær Havet, ere ypperlige Skove af Ege, Bøg, El, og andre Træer. Og om Eierne selv vilde paa den ene Side spare dem fra Fægang og ikke hugge for meget til egen Gevinst, og paa den anden Side aarlig opelske unge Træer, kunde Skovene usigelig meget tiltage og forbedres; thi siden de fleste, som ere tilbage, staae paa leeret Grund og har Underskov, kan Vestenvinden ei saa let ødelegge dem, som i de sandige Egne. I en (27) Part af Vendsyssel ere og endnu skønne Skove. Men i Steden for at nogle Proprietairer have gjort gode Forsøg med at saa og plante Skov paa sine Godser, saasom Sal. Geheimeraad Iver Rosenkrands, Hr. Severin og andre brave Landmænd, saa har flere fundet en bedre Regning ved at ophugge Bøge-

Skovene og sælge Veden til Kiøbenhavn, hvorved de i endeel Aar har vundet hvad Gaard og Gods har kostet dem. Som derfor Skovene i Tiden vil blive meget rare for vore Efterkommere, burde de nu værende nøiere iagttages og opfreses, end hidindtil, ligesom det var at ønske, ei alene at Husene herefter bleve opbygte af Grundmuur, som i Holsten, men endog at Kiøbmændene solgte Byg til Norge i Steden for Malt; Thi den mangfoldige Maltgiøren, hvortil saa meget Træ behøves, medtager efterhaanden de Kiøbstæderne nærmest beliggende Skove.

Limfiorden. Af Jyllands Vande blive Limfiorden ved det største og meest betragtelige. Den er af 20 Miles Længde, og gaaer ind i Landet fra Kategat, paa den Østre Side ved Hals Skandse, imellem Vedsyssel og Himmersyssel, langt op i Viborg- og Riber-Stifter, stødende med den venstre Green snart op imod Viborg, og med den høire lige til den smale Landstreg ved Harbo-Øre langs med Vesterhavet, hvilken gjør Thye og Vendsyssel landfast til Harsyssel og de andre Jydske Provintzer, som af Landkartet bedre kan sees end her beskrives. I Begyndelsen ved Hals er Limfiorden ikkun en halv Miil bred, men siden breder den sig saaledes ud, at deri findes, foruden den store Øe Morsland følgende mindre Øer, Egholm, Giøl, Øland. Livøe, Furland, Rotholm, Vennøe, Jegenøe, og adskillige smaae Holme. Og troer man, ikke uden Grund, at den er en af de største og beste Fiorde i (28) Europa, og giver Landet ikke liden Beqvemlighed, da derudi segles til og fra sex Kiøbstæder med Skibe af adskillig Størrelse. Dog gjør Løgstør Grunde de Stæder og Havne, som ligger oven for, stor Skade og Ophold i deres Seglads, siden de Søfarende der maae udlosse en stor Deel af deres Vare for at komme over Grundene, som herefter ved Viborg, Løgstør, og flere Stæder forklares. Hvor stor Nytte det vilde være for Indbyggerne, om bemeldte Grunde bleve opmudrede og opdæmmede, er en afgjort Sag, og at det var mueligt og med maadelig Bekostning gjørligt, sees af en Afhandling derom, som er indført i Oeconomisk Magazin Tom. IV. pag. 77 sq. Limfiorden er meget fiskerig, og at den saa har været fra gamle Tider af, viser dens Beskrivelse hos SAXO GRAMMAT. Edit. Steph. P. 3. In hac (Jutia) Sinus, qvi Lymicus appellatur, ita piscibus frequens existit, ut non minus alimentorum indigenis, quam ager omnis exsolvere videatur, = den er saa fiskerig, at den synes at skaffe Indbyggerne ikke mindre Næring end aæ deres Agerjord. Foruden den overflødige Sild- og Aal-Fiskerie, har den en stor Mængde af andre Sorter Fiske, som alle ved Slutningen af Viborg Stifts Beskrivning findes optegnede. Limfiorden er desuden meget berømt i den gamle Historie; Her var Samle-Pladsen for de Danske Flode, som udgiordes af Provincerne, naar noget Krigstog til Søes var forhaanden enten paa Norge, Engelland, eller andensteds Nord og Vesterud. Her løbe de Norske Konger gierne ind, naar de enten som Fiender eller Venner vilde give Danmark noget Besøg. Her blev Kong HARALD GRAAFELD af Norge slagen ved Hals. Her var det og at Kong HARALD HAARDRAADE nær havde blevet indsluttet og som i en Sæk fangen af Kong (29) SVEN ESTRIDSÖN, dersom han ikke havde taget den hastige Resolution at lade med stor Møie sine Skibe drage over den smale Landstreg imellem Thye og Harsyssel ud i Vesterhavet, og derved lykkeligen undkom.

Fiorde. Fiorde, Indvige og Havne, paa den Østre-Side af Jylland, hvori er Seglads, ere disse, Kolding-Fiord, Veile-Fiord, Horsens-Fiord, Ebeltoft-Vig, Helgenæs-Vig, Kalløe-Vig, Randers-Fiord, Mariager- og Hobroe-Fiord. Paa den Vester Side af Jylland ere, Riber-Fiord, Varde-Fiord, Ringkiøbings eller Stavning-Fiord, som har sit Indløb ved Nyminde-Gab, Nissom-Fiord, som løber ind ved Thorsminde, mesten alle fiskerige, og til stor Nytte og Beqvemhed for Indbyggerne. Til disse kan legges Hierting Havn kaldet Graadyb, Rygaardstrands Fiord. Af bekiendte Sunde eller Færgestæder ere her disse: Aalborgsund, Aggersund, Fæggesund, Hadsund, Hiarnøesund,

Hvalpsund, Kollidsund, Ottesund, Salingsund, Sebbersund, Steensballesund, Vilsund, Virksund, og kanskee nogle flere.

Aaer og Strømme. Af Aaer og Strømme, er Guden-Aae den fornemste, som har sit Udløb fra de ferske Søer i Skanderborg Amt, forbi Silkeborg, ned til Randers, hvorfra den er seglbar, under Navn af Randers-Fiord, tre Mile ud til Kategat. Skodborg-Aae gjøre Skiels imellem Nørre- og Synder-Jylland. Diurs-Aae eller Dyrs-Aae er ikke mere nu bekiendt af dette Navn: Den skieller imellem Nørre- og Synder-Herreder i Kalløe Amt, og løber ud i Havet ved Grinnaae. I Den gamle Danske saavelsom Norske Historie er denne Dyrsaae, som forud har været seglbar, saa meget mere navnkundig af adskillige Søe-Trefninger, som der har staaet imellem de Danske og Norske. Skive-Aae, (30) som der ved Byen løber i Limfiorden, er og nogenledes seglbar. Samme kommer først fra Karup i Lysgaardherred ved Alheden hvor den kaldes Karup-Aae, og skiller Aarhus- og Viborg-Stifter fra Riber-Stift. Skiern-Aae i sidstbemeldte Stift er vel næsten en halv Miil bred, men har lave Vande, og flader ved Lundenæs ud i Vesterhavet. Samme Udløb har og Lønborg-Aae. Nibs-Aae ved Ribe, Varde-Aae, og Holstebro-Aae, ere nu ei mere seglbare, men her og der tilstoppede. Sneum-Aae har ved sit Udløb ved Darum og Tierborg før taget imod smaae Skibe, men nu ikke mere. Desuden ere der mange smaae Aaer i Landet, saasom, fra Brund i Koldinghus Amt løber en Aae lige ned til Varde, Truts- eller Kolding-Aae løber i Kolding-Fiord, og Veile-Aae i Veile-Fiord, og flere, som siden hver paa sit Sted bliver nævnt. Der har været nogen af de Tanker, at ovenmeldte tvende Aaer Guden-Aae og Skiern-Aae, som ere de største i Landet, have saa beleilig Situation, at de let kunde samenføies og gøres seglbare, og at der, siden Landet derhos paa alle Sider falder flak, med maadelig Bekostning kunde anlegges Skøiter, som ved saadan Canal kunde føre Varene tvers igiennem Landet, fra det østre til vestre Hav, hvilket vilde blive en stor Fordeel og Magelighed for Indbyggerne og de Handlende.

Søer. Af ferske Søer, er der den store Fiil-Søe, ei langt fra Varde, som er ved syv Mile i Omkreds, Viborg-Søe, Hald-Søe, Sunds-Søe, Lange-Søe, Ans-Søe, Lille-Søe, Juel-Søe, Knus-Søe, Mos-Søe, Skanderborg-Søe, og mange flere af ulige Storhed. I Hampen-Søe i Vradsherred skal være det sødeste Vand i Jylland.

Bekke Kilder. Bekke, som har sit Af- og Tilløb til Søerne, ere der mangfoldige af. (31) Den Bek ved Tirsbek er en af de betragtelige, som driver adskillige Verker. Saa findes der og mange skønne Kilder i Landet, af hvilke nogle i Overtroens Tider har passeret for hellige Kilder og for at have haft den Kraft at helbrede Sygdomme, men nu søges de ikke saa meget paa visse Tider om Aaret, som tilforn. Men af Mineralske Vande er ikke noget af Betydenhed bekiendt. Jylland er altsaa fast overalt firsynet med got Vand, og har derpaa ingen Mangel, undtagen at man før har troet om de store Heder, at dem har fattest Vand. Men Erfarenhed har viist, at endog der ved maadelige Brynde kan have Vand til Fornødenhed.

Luften. Luften i Nørre Jylland er paa Østerkanten meget sund og reen, paa Vesterkanten, i Thye, Mors, og Vendsyssel, falder den skarpere og koldere, dog temmelig reen og sund. Vel have Eksempel, at der fra Vesterhavet er kommen et Slags tyk Taage, som Indbyggerne kalde Havsuue, og naar den falder paa Korn eller Træer, visner Sæden og Bladene, men det skeer meget sielden, som videre herefter beskrives ved Mors og Vesterkanten.

Fisk. Saavel Hav- og Søe-Fisk, som Fisk af ferske Vande, Søer, Aaer og Damme, af alle Slags, haver Jylland i stor Overflødighed. Lax- Aal- og Sild-Fiskerier ere vel betydelige, men de øvrige

Sorter Fisk, hvoriblant Øreder, Giedder, Brasen, Makrel, Aborrer, Skaller, Helt, Smelt, Horker, Sudere, Flynder, Rokker, Langer, Koller, Kabeliau og Torsk, ere de almindeligste, fanges i saa stort Antal, at man med Billighed holder for, at faa Lande kan opvise flere Fisk-Sorter og større Mængde, end dette Land. Her fattes ikke heller paa Karper, Karudser og deslige finere Slags Fisk, hvor man (32) vil legge Flid derpaa, ikke heller paa Hummere, Krebs, Krabber, Ræger og andre Skæl-Fisk. Paa nogle Sandgrundene ved Nørre Jyllands vester Side findes endogsaa Østers, hvilke, saavelsom de Synder-Jyllandske, siges at være hid forplantede fra Engelland: Men de Fladstrandske Østers ere de største, men tillige ret gode og saftige.

Vildt. Vildtet her i Landet, i Besønderlighed i de forhen værende Kongelige Rytter-Districter, har været i stor Mængde af Hiorte og Hinder, hvorover Bønderne har maattet vogte deres Korn om Sommeren, og Dyrene imidlertid opholde sig udi Hederne i store Flokke, indtil Kornet kommer ind, da de komme tilbage. Af Raadyr findes og endeel, men ei saa stor Mængde, ligeledes i de Kongelige Vildbaner udi Skanderborg og Silkeborg Amter nogle faa Vildsvin, hvoraf i forige Tider vare mange flere end nu. Harer og Ræve ere her i stor Mængde. Ulve findes somme Tider i Hederne, men i de gode og bebygte Egne nu meget sielden, siden dette Rovdyr, formedelst satte Belønninger, er blevet sterk hadet og ødelagt. Saa findes ogsaa her og der Brokke eller Grevinger, Oddere, Ildere, Væseler eller Lækatte, Muldvarve, og Egerne, af hvilke sidste Slags gives i Vendsyssel nogle, som ere sorte. Af Fugle-Vildt findes i stor Mængde Agerhøns, Brokfugle, Pomerantz-Fugle, Bekasiner, Snepper, Kramsfugl, mange Slags Vildgiæs og Vildænder, og i sær de skønne Orrer eller Urhøns og Haner i Hederne, ikke at tale om de adskillige Slags Rovfugle, Trekfugle, Sangfugle og flere Arter, som Jylland har tilfælles med andre Lande.

Stude og Øxenhandelen. Den sterke Opdræt af Stude i Jylland, som, naar de ere opstaldede, sælges til de Holstenske, Hollandske og Brabandske Øxenhandlere, (33) har tilforn været aarlig mere end 100000 Stykker, og følgelig en af Rigets væsentligste Indkomster baade i Henseende til Tolden og de indkommende Penge i Landet. Stald-Rettigheden er et af de Privilegier, som de større Jydske Herregaarde har, af hvilke nogle kan stalde i det mindste 200, andre over 100 Øxen. De mindre Sædegaarde, som ikke har Frihed at stalde, kaldes i den Henseende Føde-Gaarde, da de i nogle Aar aleneste fede de unge Stude, som siden paa de store saakaldede Stad-Gaarde opstaldes. Denne Øxenhandel og Stalding skal den bekiendte Fyenske Biskop Jens Andersön, som levede i Kong CHRISTIAN II Tid, og var en Jyde, have lært sine Landsmænd, og skal have været den første, som drog Nederlænderne og andre Fremmede herind at købe og uddrive Øxen i store Partier. Nu paa en 20 Aars Tid har Øxenhandelen meget forandret sig, og formedelst at Qvægsygen i samme Tid har vedvaret, har Handelen været god for mange, som har været lykkelige at beholde deres, andre derimod har tabt noget anseeligt. Ikke desmindre gaaer dog nogle 1000 Stykker aarlig til Kiøbenhavn, og endnu et større Tal ud af Landet, i sær til Holsten, og der fedes i Marsklandene, da vi siden faaer en god Deel af vort eget Jydske Oxekiøb tilbage under et nyt Navn af Hamborger-Kiød. Og efterdi de Jydske Øxen holdes for at overgaae alle andre, da Kiødet i Saftighed og Traadens Fiinhed skal have et besønderligt Fortrin til at giennemtrænges af Saltet, saa er det en Handel, som er Landet til stor Fordeel, og ikke burde forfalde. Der ere giorte mange Forslag til dens Conservation, hvoraf et er anført i den Oeconom. Journal 1757 p. 407 fq. Som har en af de da levende beste Proprietairer til Forfatter, og i mine Tanker er den rigtigste af dem alle. Hvor (34) ypperlig en Sag Studes Tillæg og Debit er for Bonden, som i de gode Egne kan legge 3 Kalve til aarlig, erfares deraf, at de sælge dem, naar de ere 3. Aar gamle, til Fødegaardene og staaer 8 á 11

Rdlr. Stykket, hvormed de betale Skatter og Udgifter, uden at give dem andet end Græs og Foder. Derimod maa Staldgaardene foere med Rug og Havre, foruden Foderet, Høe og Græs, i et Aar, og neppe kan have 6 á 8 Rdlr. mere for Stykket end de koste dem selv, saa at, naar Kornet er dyrt, vinder Eieren lidet uden Giøden, og at spare sine Bønders Kiørsel med Kornet til Kiøbstederne. Og da de fleste Gaarde ei kan indrettes til Meirie eller saa kaldet Hollænderrier, som dog ellers i nyere Tider paa nogle Herregaarde er skeet, saa var det en virkelig Nytte for Landet at befordre Øxenhandelen, siden den er en af Landets beste og store Producter. I Hede-Egne, hvor der er skarp Grund og liden Høebiering, bruge de Stude til at udkiøre deres Giøde, samt til at pløie og harve med. Og siden Hedeboerne blande Giøden med Saier, som er Tørv de skrelle oven af Jorden, samt Lyng, Aske og Dynd, hvilket først ind i Gaarden og med Giøden blandes og trekkes, samt opkastes i store Møddinger for at brændes sammen at blive til Giøde, og derefter igien udkiøres paa Agrene, saa giøre Studene i Hederne fortreffelig Tieneste, men derimod ere disse Stude skarpe og ikke vil blive ret fede, naar de skal slagtes.

Kiøer. Hvor stor Mængde Kiøer der i Jylland aarlig tillegges, kan best deraf skiønnes, at, omendskiønt Qvæg-Sygen nu i 22 Aar har regieret af og til i Danmark, ere dog mange andre Provincer herfra med Kiøer blevne forsynede, uden at Landet selv har savnet de fornødne. At Priserne ei ere stegne høiere fra 6 til 14 Rdlr. for en Koe, og er Beviis (35) paa, at der ikke hidindtil har været nogen synderlig Mangel, da dog saa mange 100000 af Qvægsygen i bemelte 22 Aar fast overalt i Danmark ere bortdøde. Vi som have oplevet disse Tider, maa med Forundring ansee den Almægtiges Forsyn, at Landet endnu med de nødvendige af disse Creature er forsynet, da man dog skulde have befrygtet, at paa Kiøer og deres umistelige Producter havde blevet stor Mangel. Kiøerne i de gode Egne ere større og dybere end de Siælandske, men i Hede-Eggen falde Kiøerne mindre og skarpere. Paa adskillige Herregaarde, som forhen blev erindret, har man i dette Seculo, siden Øxenhandelen begyndte at forfalde, i Steden for Stude lagt sig Kiør og Hollænderier til efter andre Provincers Eksempel, som har fundet sig vel ved denne Indretning, og forsynet baade Landet og Stæderne med godt Smør.

Heste. At de Jydske Heste til Cavallerie og Kareter overgaaer, baade i Størelse, smuk Skabning, og Styrke, fast alle Europæiske Heste, har de fra umindelige Tider endog udenlands været berømte for, og troer jeg neppe, nogen det kan negte, som har seet andre Lande, saa at Hestehandelen, naar den har gieldt noget, har bragt anseelige Penge ind i Landet, hvorfor man ogsaa her i forige Tider haver anlagt og holdt flere ordentlige Stutterier endnu. Men da Proprietairerne nu omstunder ikke finde deres Regning derved, og Landmanden lover sig større Fordeel af at tillegge Stude og Kiøer, sær naar Hestene ere i ringe Pris, saa beflitter man sig i nogle Egne ikke saa meget paa at opdrage Heste som tilforn. Dog tillegges der altid hos Bønder, Forpagtere, Prester, og andre, saadant Forraad baade af større og ringere Sorter, fornemlig i Thye, Vendsyssel, Salling, og Harsyssel, at der udgaaer aarlig af (36) Jylland ei alene til fremmede endog langt bortliggende Lande, men ogsaa til de andre Danske Provincer, i Besøndelighed Laaland og Holsten, større Mængder, end man kan forestille sig. Det var ellers en særdeles stor Nytte for Landet, om ethvert Herred i de gode Egne holdte 3 á 4 reene og store Hingster; Thi en slet Plag koster ligesaa meget at opfede, som en god, derimod er Prisen og Nytten af en god, frem for en slet, ulige større.

Faar. I de fede Egne af Landet, hvor der er god Græsning, holdes faa Faar, og de sendes endda til største Deels i Heden om Sommeren, indtil Kornet kommer ind, som det skeer i Stierholms Amt, hvor Bønderne tøre deres Kiøer, Stude og Heste, hvilket er en mageløs skøn Indretning. Og siden

Bonden i saadanne Egne har større Fordeel ved Tillæg af Kalve, Stude, Kiøer og Hestes Græsning, end ved Faar, legge de ikke saa meget Vind paa det Creatur, som er dem mindst nyttigt og mindst passer sig til Egnens Beskaffenhed. Derimod i de skarpe og hede Egne, hvor der falder kun ringe Græsning, men mere Lyng og Hede-Marker, er Faare-Avlen høist tienlig for Bonden, hvoraf han vel holder en stor Mængde, men af en Art, som ikkun er saare ringe. Og saasom Faarene i Heden ofte blande sig med Gieddebukene, bliver baade Uld og Kiød saa meget slettere, saa Stykket af Lamene gielder høit 24 Skilling á 2 Mark. Det blev for fem Aar siden forsøgt i Alheden at anlegge Skæfferie paa den Lyneborgske Maade, men dels Pokker, som de bleve befængte med, dels den ringe Faare-Art forvoldte, at samme igien blev nedlagt. Vilde nogen i Heden forskrive Faar fra den Lyneborgske Hede, og lade dem vogte for sig selv, at de ikke blandede sig med den gemene Jydske Faar, er det at (37) formode, at Hedeboerne derved kunde i Tiden have store Fordeele; Thi Landet er her af samme Beskaffenhed, som i det Lyneborgske, ja til deels bedre, aleene at Clima her er noget skarpere. Naar betænkes, hvad Indkomst af Ost, Uld, Skind, Kiød, Tælle, med mere, et Faar kan indbringe, imod det som det koster at underholde, kan intet Creatur give den Fordeel, som Faar, helst i de skarpe og magre Egne, hvor der er liden Høbiering. Følgelig er gode Faars Anlæg vel værd at tage i Betragtning.

Svin. Paa Østerkanten og i Vendsyssel tillegges aarlig, sær siden Qvægsygen har begyndt, en fast utrolig Mængde Svin, som, naar saadant et Svin, enten Galt, eller ubødt Soe af 1½ Aar, er vel fedet, kan give Stykket 6 til 8 Lispund Flesk, hvoraf en stor Deel aarlig føres magre til Holsten og Hamborg. Paa Vesterkanten haves af de store langagtige Svin, som, naar saadan Galt er et par Aar gammel, kan veie fra 12 til 18 Lpd. Flesk. Men af disse haves ei i saa stor Mængde, da de koster for meget at fede, Flesket holde og for ikke at være saa got, som af de andre. Naar Olden bærer til paa Skovene, kan de maadelige Svin, imod en ringe Oldengield, blive fede. De store derimod maa fedes med Korn og Spøl.

Giæs og smaae Creaturer. Giæs, Høns, Ænder, Kalkuner, og deslige smaae Creaturer, haver Landmanden og Bonden til egen Fornødenhed og til at forsyne Kiøbstederne med. Men af nogen Betydenhed udføres ikke saadant af Landet, undtagen hvad Ær om Foraaret gaaer til Kiøbenhavn med de Jydske Skippere. Giæs ere overmaade skadelige, hvor der er god Eiendom, siden deres Giøde forderver Jorden. (38)

Bier. Bier har Bonden overalt i Landet, endog i Hederne, men dog ei i den Mængde som han med liden Omkostning og Eftersyn kunde have. Ikke desmindre gaaer en stor Deel Mød og Vox aarlig af Landet. Hvorledes Bie-Skiødselen her til Lands best kunde behandles, er omrørt i adskillige vore Tiders trykte oeconomiske Afhandlinger. Vist er det, at Biers Opelskning her i Landet var til stor Nytte og Fordeel, allerhelst Landet er dertil meget beqvemt. Men det er at beklage, at de ei op passes, som de burde, ei heller bruges med den Fordeel, som Landet virkelig kunde have deraf. Og samme kommer neppe til nogen Fuldkommenhed, med mindre der af Proprietairer udsettes smaa Præmier for dem, som kan opelske et vist Quantum Biestokke aarlig. At Bie Avlen ellers er en af Landets gamle Handteringer, sees ei alene af hvad derom er anordnet i den gamle Jydske Lovs 3die Bog, men lader sig endog slutte af den Mængde baade af Vox, som i de catholske Tider brugtes til Lys i Kirker og Klostere, og af Honning, som gik med til Spiisning førend man fik Forraad af Sukker, men fornemlig af den klare Mød, som i gamle Dage var Landets almindelige Stadse-Drik i steden for Vin. Af et Statuto, som Biskopen i Aarhus 1312 har givet, seer man, at Sognepresterne da fik Tiende af Honning, ligeledes at de, som ikke har kunnet levere Vox in Natura, har maattet give

1. 2. á 3 Skiepper Byg, som blev kaldet Voxkorn, til at købe og holde Voxlys for til Kirkerne efter gammel Sædvane.

Rug. Den Jydske Rug, af de rette Rug-Egne, overgaaer visselig de andre Provincers Rug i Bonitet og giver Danziger Ruf intet efter. I Hede-Eggen, og hvor Grunden falder sandig, er Rugen renere og (39) mere end en Tønder Siælends Rug, og giver Brød, som, naar Meelet er sigtet, kommer i Hvidhed meget nær Hvedebrød. Foruden Æde- og Sæde-Rug, som bliver i Landet, og det som ydes til Skatte-Korn og foruden mange Ladninger af Rug, som aarlig gaaer fra Jylland til Kiøbenhavn, befindes, at over 50000 Tønder Rug gar aarlig fra Jylland til Norge. Ikke at tale om en god Deel Rugmeel, som males eller sigtes og andensteds hen forsendes. Vaar-Rug saaes paa nogle Steder nede i Landet, men er i de fleste Egne ubekiendt.

Byg-Avlen er i de skarpe Egne ikkun maadelig, derimod i de fede og gode Egne er den af stor Betydning; Thi foruden den Mængde Byg, som fortæres i Landet, ydes til Skatte-Korn og føres til Kiøbenhavn, gaar over 1000000 Tønder Malt og Byg aarlig fra Jylland til Norge. Af Himmel-Korn, og andre fremmede Byg, faaes vel her og der noget, men mere til Prøver, end at gjøre nogen Fordeel af.

Havre. Af Havre avles aarlig i de gode Egne dobbelt saa meget som Rug og Byg. Men som Staldgaardene behøve en stor Deel til deres Stude, Hestene foeres over alt bedre i Jylland end i de andre Provincer, og en stor Deel sendes til Kiøbenhavn, foruden at regne Skatte-Havre og hvad der ellers forbruges i Landet, følgerlig udsendes ei af Landet saa stor Qvantitet af Havre, som af Rug og Byg. Men en god Deel saa vvel af Havre-Gryn som Byg-Gryn males nu til Udførsel. Et Document af 1622 viser, at man da paa sine Steder i Jylland har faaet baade sort Havre og Spansk Havre.

Boghvede. Naar Aarbøringen er derefter, avles paa sine Steder en stor Mængde af Boghvede, særdeles i de skarpe Egne. Men da Bonden paa de Steder selv æder megen Boghvede-Grød, og desuden forsyner (40) Kiøbstederne og til en Deel Kiøbenhavn med Boghvede-Gryn, saa gaaer ikkun et maadeligt Quantum af det Slags Gryn aarlig andensteds ud af Landet.

Eter. Vikker. Af Erter saaes og avles endeel i de gode Egne, men det meste deraf fortæres i Landet., saa at ikkun saare lidet gaaer ud. Vikker ligeledes saaes paa adskillige Steder. Hvormed man fører Hestene.

Pateter. Pateter eller Jordæble har Colonisterne indført i Hederne, hvoraf aarlig avles endeel. En Hedeboer kan aarlig avle fra 12 til 20 Tønder, som han bruges deels til egen og Folke-Føde, deels at fede sine Creaturer med. Aaret efter avles i den Jord, hvori har været Pateter overmaade god Rug. Men da de Danske Qvinder ei ere vante til at stikke og hyppe samme, eller rygte den som den burde, hvilket koster Arbeid og Eftersyn, saa vil denne Jordfrugt endnu ei ret frem hos os.

Hvede. Hvede-Avling bruges fast ei mere, end hvad nogle Fornemme kan lade faae til deres egen Huusholdning, undtagen ved Fridericia, hvor der efter Tobaken avles en anseelig Deel Hvede, som er overmaade god.

Tobak. Tobak plantes og avles ingensteds i Jylland, uden i og ved Fridericia, hvor den Reformerte Colonie samme Plantning for længst haver anlagt, hvorfra arlig kan sælges for 8 á 100000 Riigsdaler, da dog 100 Pund af den beste Sort ikke koster over 4 Rdlr.

Humle. Humle-Plantning har man tilforn i Jylland lagt mere Vind paa end nu, saasom ved Veile og paa flere Steder, hvor der har været gode Humle-Haver, men nu moxen øde. Gamle Documenter bevise, at man for nogle hundrede Aar siden haver haft Humle-Gaarde (41) ved Randers, Aarhuus, Horsens, og endeel af Klostrene. Nu heder det, at Skovene ruineres ved Humle-Stænger, og at der behøves af indenlandsk Humle til en Brygning dobbelt saa meget som af Tydsk Humle, og dog vil Øllet ikke vel holde sig om Sommeren,

hvorfor Humle-Avlen er bleven meget forsømt og nedlagt. Ikke desmindre har nogle Fynboer, som have købt Jordegods i Jylland, begyndt dermed igien.

Hør. Lerred og hiemgiort Tøig. Hør-Avlingen har paa en 24 Aar sær de fede Egne saare meget i Jylland tiltaget, og Høren er af skøn Bonitet. Da nu Bonden finder sig vel derved, legger han mere Flid paa samme end tilforn, og de fleste Bønder, som har duelig Hustruer, faaer hver aarlig i det mindste 1. 2. á 4 Skiepper Hørfrøe. I Hadsherred, saaes en stor Mængde Hør, hvoraf Tiende-Tagerne have erholdet allernaadigst Tilladelse at tage Tiende. Qvinderne spinde baade Uldet og Linned, og har jævnlig Vævene i Gang. De farve selv med hiemgroede Urter og Mos det meste, undtagen blaåt, og forarbeide ei alene til eget Brug, men man veed og til visse, at fra Jylland udgaaer aarlig, Lerreder, Dynevaar, Vadmél, sribet og hiemgiort Tøig af alle Slags, til Norge, Kiøbenhavn, og udenrigs, for mere end 20000 Rdlr. I steden for Lerred bruges den gemene Mand i Heden Lagener og Skiorter af et Slags Vadmél, som er af Uld, saa at der fast intet Linned bruges uden til Stats.

Strømper, som bindes i Hamrumherred og visse andre Egne, hvorom Kammerherre Greve Ludvig Moltke i Oeconom. Magazin Tom. III pag. 339 har udgivet en Afhandling, forfærdiges aarlig for en Summa af 16 til 20000 Rdlr., samt Trøier, Huer, Vanter og (42) mere bundet Tøig, hvoraf en stor Deel føres til Kiøbenhavn, og udsælges af de sig der opholdende Jydske-Hosekræmmere, men mere udgaaer til Holland, Polen, Pomern, og andensteds. Saa sendes og fra Jylland en temmelig Mængde af Hatte til Norge og Østersøen, hvor de ere begierlige, fa det siges, at selv Engelskmanden holder de Jydske Hatte bestandigere end fine. Træskoe. Af andre Nationale Fabriker er Træskoemageriet i adskillige Henseender af ikke saa liden Betydenhed, som det synes ringe til; the derved spares (1) Penge for Skoe, (2) Ledereteller Huder og Skind til at sælge, (3) Sundheden, da gemene Folk i deres Træskoe altid har tørre Fødder. Af Jydske Træskoe udføres en heel Deel til de andre Provincer.

Jydepotter. Men endnu af større Betydning er det Jydske Leerkar-Arbeid, som gemeenlig kaldes Jydepotter, eller sorte Gryder, Potter, Pander, Skaaler, med videre, hvoraf udføres ei alene i stor Qvantitet til Kiøbenhavn og Provincerne, men endnu en større Mængde til Tydskland, Holland og Østersøen, da Jydepotter overalt, endog i Lifland, holdes for det beste Slags Kar til at kaage Mad udi.

Fabriker. Af fornemere Fabriker og Manufakturer ere vel ikke i Jylland anlagte saa mange og adskillige, som der burde og kunde være, i Henseende til Landets Producter og Levemaadens Lethed, hvilket til deels reiser sig deraf, at Kiøbenhavns Behagelighed og nogle andre Fordele, uagtet Kostbarheden, drager næsten alting til sig. Imidlertid findes dog i Aalborg, Viborg, Fredericia, og flere Steder, saavel som her og der paa Landet, adskillige Fabriker, deels til at væve Fløiel, Damask, Stoffer, og andre Silketøier, deels til at gjøre Klæde, Sars, Flonel, Multum, Bay, Filt, Rask, Dækkener og andre uldene Varer, deels til at berede sine Jordarter til Maler-Farver, og derforuden Kobber- og Nagelsmaed-Fabriker, Høelee- og Skiærekniv-Fabriker, Sukker-Raffinaderier, offentlige Spinderier og Garverier, Trankaagerie, med videre, som blive anmerket paa sine Steder.

Fede-Vare. Saltet og tør Fisk. Andre Producter. Fede Varer, saasom Smør, Ost, hvoraf Thybo-Osten bær Prisen, Talg, saltet Kiød, røget og saltet Flesk, gaaer i anseelige Partier ud af Landet: Men i Besønderlighed af saltet Aal, samt spegede, tørrede og røgede Sild, af hvilke mange tusinde Tønder sendes til Østersøen. Lax, Flyndere, saltet Torsk, og mange flere Sorter, for store Penge-

Summer. Ligesaa udføres og i Mængde andre Landets Producter, saasom Svinebørster, Oxe- Koe- og Heste-Huder, Kalve- Faare- Lamme- og Hare-Skind, Handsker, Sengefedere og Penne-federe, at hvilke sidste Slags dog en god Deel sendes os tilbage med et fornemere Navn af Hollandske Federe.

Indbyggernes Naturel. Som Folkene paa Vesterkanten af Jylland, ved den kolde og skarpe Luft, ere friske og haardføre, saa ere og til største Deels store og anseelige, derimod paa Østerkanten noget mindre, dog af sund Complexion og mestendeels sterke og føre, siden de ere vante til god Føde, og følgelig kan udholde strengt Arbeid. De Bønder, som hverken ere rige eller fattige, ere de beste, de derimod, som ere Selveier-Bønder, og have noget i Formue, ere gierne stolte, falde og undertiden til Dovenskab og anden Uordentlighed. Ellers maae man tilstaae, at siden Ungdommens Oplærelse blev tagen paa en alvorligere Fod, end før, især siden Kong CHRISTIAN VI saa høipriseligen indførte Confirmationen og Catechisationer, har den gemene Jydske Almue i Sæder og (44) Opførsel kiendelig forbedret sig, og findes ulige mindre hengiven til grove Laster, end tilforn, da den gamle Vankundighed herskede iblant dem. De, som i deres unge Aar har tient 6 'a 8 Aar for Land-Soldater, og derved været under Ave, ere virkeligen de arbeidsomste og beste Bønder. Ved hverken alt for streng eller alt for lemfældig Omgang ere de Jydske Bønder let at styre, men synes de, at de fornærmes, ere de hevngierige og hastige, dog varer det ikke længe. Af Naturen ere de oplagte til at handle, ere meget for at reise og tiene noget andensteds, men dog, naar de har tient noget, ere de meget for at komme hiem igien til deres Fæderneland. Imod deres Prester vise de sig ærbødige, og gierne raadføre sig med dem om deres Anliggende. Troe og redelige ere de af Naturen, og taale ingen Tyve eller Drankere imellem sig. Komme de i Krig, da, om deres Anførere ere indfødte, og vil vove sig, kan man vist forlade sig paa dem, thi de holde det for en stor Last at være Coujon: Men har Anføreren ingen Courage, ere de ei at forlade sig paa mere and andre. Imod Fremmede ere de meget venlige, og gjøre sig en Ære af at gjøre dem til Gode, med hvad de har. I Klædedragt ere de tarvelige, de fleste fabrikere selv deres Koners Duelighed deres Linned og Vadmél. En hvidagtig eller blaagraa Vadmels eller grov Klædes Kiortel og en Vest med Sølvknapper er Mandfolkets største Stats. I Hederne og de skarpe Egne gaae de med sorte Vadmels Buxer og Strømper uden Fødder, hvorved de gaae Vinter og Sommer barfodet, dog om Vinteren i Træskoe. I de andre Egne gaae de daglig med hele Strømper og Træskoe, og naar de gaae til Kirke, med Støvle, saa at Lederskoe ere ei almindelige hos den Jydske Bonde. (45)

Qvindekjønet. Qvindekjønet er mesten alle af god Skabning og arbeidsome, gaae snart alle med sribet hiemgiort Tøig, Vadmél og Linned, som de selv forfærdige. Et Kram-Lerrets Halsklæde og en stadselig Hue ere de meget for. De gaae mesten alle med Træskoe, uden naar de ere i Kirken, da bruge de Tøfler, og lade Træskoene staae uden for. Paa fr Godser. Hvor Qvinderne ere mere end sædvanligt flittige, med at oppasse deres Huus, Børn, Meklning, Tillæg, Spinden og Væven, der er Bonden gierne i god Stand, saa at, naar en Mand faaer en Gaard, kommer det saare meget an paa en duelig Hustru. De ere af Naturen sterke, hurtige og troe, have stor Lyst i deres unge Aar at tiene i Kiøbenhavn eller Kiøbstederne, ja og i Holsten og Holland, for at lære og tiene noget, men de komme dog gierne igien til deres Fødestavn, om de nogenlunde der kan gifte sig til deres Fordeel.

Overalt maae enhver tilstaae, at Bønderne i Nørre Jylland, som fra de ældste Tider har levet i større Frihed, end de fleste andre Danske Bønder, ere ulige bedre i Stand, og af en flittigere og skikkeligere Art og Natur, end visse andre Provincers Bønder, har og bedre Føde, gjøre ikke saa mange Kiøbsted-Reiser, som den Siælandske Bonde, mindre drikke sig fuld, men tage strax af Byen, naar de i Kiøbstenen har solgt og købt sine Varer. Kunde Bonden for Pligtsgierning ved

Herregaardene vorde noget mere forskaanet, og den skadelige saa kaldte nødtørftige Brændeviins-Drikken, som Bonden vænnes til fra spæde Barndom, vorde afskaffet, og Bonden derimod vilde brygge sig en god Drik Øl, som de fleste have alt for slet, blev er alene hans Sundhed i Behold, men han endog i øvrigt var velholden og kunde leve ret fornøiet i sin Stand. (45).

Herregaardene i Jylland ere under hvert Amt beskrevne, ved Navn, Hovetgaards-Taxt, Bygning, Eiere, og Beskaffenhed, saavidt mueligt gar været at erholde. Men dette maae jeg om deres Indretning i Almindelighed erindre, at mange ere af de Tanker, at det var bedre for Landet, om Hoverie blev afskaffet, og Bøndergaarde satte paa Herregaardens Marker: Men af mange Aars Erfaring seer jeg, at det er ikke vel giørligt; thi en Herregaard med sit Jordegods vilde kanskee ikke indbringe aarlig den halve Deel, som den nu giver af sig, Bøndernes Skatter til Kongen vilde blive uvisse, foruden andre Uleiligheder, hvorom jeg har besvaret en vis nu afdød Patriot, hvilke han lod indføre i den Oeconomiske Journal 1758 pag. 97 seqv. Dette har andre i det Oeconomiske Magazin Tom IV. pag. 19 Tom. V. pag I. tildeels imodsaagt. Men den lærde Hr. O. D. Lütken i hans Undersøgnings 2 den Deel pag. 177 seqv. Viser, at de af mig brugte Beviser ere rigtige, og naar nogen behager at igiennemlæse samme, haaber jeg, han skal finde, at der var Skade for Landet; ligesom sammesteds og handles om Hov-Giærning, at det ikke var bedre for Bonden, han gav Penge i steden for at forrette samme, hvilket og Erfarenhed har lært, ikke vel kan forandres. Men skal saadane store Forandringer skee, saaledes, at de i alle Henseender skal tiene til Landets Opkomst, da skal det skee med Betænkksomhed og efter enhvert Steds og Godsbeskaffenhed, og det enten af rige Folk som kan taale og udholde store Bekostninger, eller om de skal giøres af andre, da langsomt og ikke paa eengang, thi det er ikke den nærværende med de efterkommende Slegter, som kan love sig Frugt og Fordeel af saadanne nye Indretninger. I vore Tider har Eierne af Breininggaard i Riber-Stift og Astrup i Salling (47) gjort deres Bønder Hovfrie imod at betale Penge for Hoveriet, saalænge de vare Eire deraf, men da de ei har fundet deres Regning derved, har de solgt Gaardene, og nu gjøre Bønderne igien Hoverie som tilforn, imod at befries fra Arbejds-penges Betaling, som var dem til større Byrde end Hov-Giærningen, og Eierne ere befriede fra at holde saa mange Folk, Heste og Redskaber, som ruinerede dem. Det fornemste, som er Bonden til Besværing, er Pligts-Giærningen, som enhver fornuftig Proprietair maa afskaffe saa meget mueligt. Hvo der vil have nogen nøiere Kundskab om Herregaardenes Indretninger, Tiende-Frihed, Jagt-Rettighed, Sigt og Sagefald, Frihed at stalde Stude, hvad Bonden bør forrette, Landgilde-Species, Landgodsets Taxt, Matricul-Skat, Konge- og Kirke-Tiender, med mere, kan eftersee HOFMANS Fundatz T. II. pag. 15 seqv. End videre om Proprietair-Godsets Administration, see Oeconomiske Journal 1757 pag. 504. Endelig kan jeg ikke undlade at melde, at Herregaardene her i Landet, imod al Formodning, siden Qvægsygen dog stedse holder ved, ere paa en snees Aar stegne til saare høie Priser, for Eksempel, Grinderslev Kloster kostede 1750 8000 Rdlr. Solgt 1763 for 19000 Rdlr. Astrup 1749 12000 Rdlr. 1766. 1766 31000 Rdlr. Jungetgaard 1747 18000 Rdlr. 1765 29000 Rdlr. Kiergaardsholm 1758 42000 Rdlr. 1766 51000 Østergaard 1760 16000 Rdlr. 1765 20000 Rdlr., og det endda i Salling, hvor Eiendommen vel er god, men høit matriculeret, og fast ingen Skov uden saare lidet. Og (48) saaledes har Jordegodset næsten overalt i en tyve Aars Tid steget i høi Pris her i Jylland, lige saa vel som i de andre Rigets Provincer.

Kiøbstederne. Hvad Kiøbstederne i Jylland angaaer, da findes de samme meget nøie herefter, hver paa sit Sted, beskrevne, hvoraf kand sees, ei alene hvor mange Familier og hvad Slags Folk der er paa hvert Sted, samt deres Nærings Midler og Handel, men endog alt hvad som kan henhøre til

Byens Historie, saavidt nogen Underretning har været at bekomme. Saa meget kan man om dem i Almindelighed med nogen Vished tilføre, at Kiøbstederne her, som andensteds i Riget, synes at aftage, lige saa meget som Jordegodset stiger og tiltager. Om Kiøbstedernes Besværinger og Aftagende, samt hvorledes de kunde paa nogen Maade ophielpes, ere adskillige Afhandlinger indførte i Oeconomiske Magazin Tom. VIII. Fra pag. 213 til 276. I de fleste af Kiøbstederne ere ingen Handverks-Lauge, de vilde og være for bekostelige, kanskee ogsaa skadelige og til ingen Nytte De faa Lauge, som holdes i nogle af de større Stæder, have ingen anden Laugs-Ret, end at Magistraten Ifølge Forordningen af 1682 har forfattet Laugs-Artikler, hvorefter de rette dem. I nogle Kiøbsteder har visse Handverker accorderet med Laugene i Kiøbenhavn at give noget til dem got deres Svennes Indskrivning, paa det de der kan antages i Tieneste.

Veiene. Veiene i Jylland ere i de fleste Egne ikkun maadelig og noglesteds meget slette, saa at det paa sine Tider af Aaret falder besværligt at komme frem. Dog ere der nogle Amter, hvor Amtmanden og andre Patriotiske Embedsmænd har i den Punct taget sine Pligter vel i Agt, og ladet anlegge skønne baade Kiøbsteds-Veie og andre alfare Veie, og var at ønske, at disses berømmelige Eksempel maatte tiene de andre til Efterfølgelse. Med Befordringsskab for Reisende er samme Indretning i Jylland, som i de andre Provincer, med Vognmænd i Kiøbstederne. Ellers er i vore Tider anlagt en Agende-Post igiennem Jylland, som medfører adskillige Beqvemligheder baade for Reisende og Indbyggerne. Til de Søfarendes Efterretning underholdes paa sine Steder, hvor de Seglende staaer mest Fare for at løbe an, de saakaldte Fyre eller Nat-Ild, saasom ved Skagen og paa Anholt. Paa Lessøe forordnede Kong FRIDERIK III tvende Lygter til de Søfarendes Gavn om Natten.

